

Міністерство внутрішніх справ України  
Харківський національний університет внутрішніх справ

**МИТРОФАНОВ ІГОР ІВАНОВИЧ**

*УДК 343.2/.7*

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМУ  
РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;  
кримінально-виконавче право

**Автореферат**  
дисертації на здобуття наукового ступеня  
доктора юридичних наук

Харків – 2017

*Дисертацією є рукопис*

Робота виконана у Харківському національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

**Науковий консультант –**

доктор юридичних наук, професор  
**Литвинов Олексій Миколайович**,  
Харківський національний університет  
внутрішніх справ, завідувач кафедри  
кримінального права і кримінології  
факультету №1.

**Офіційні опоненти:**

доктор юридичних наук, професор,  
член-кореспондент Національної  
академії правових наук України  
**Гришук Віктор Климович**,  
Львівський державний університет  
внутрішніх справ, декан  
факультету № 6 (юридичного);

доктор юридичних наук, професор,  
член-кореспондент Національної  
академії правових наук України  
**Стрельцов Євген Львович**,  
Національний університет «Одеська  
юридична академія», завідувач  
кафедри кримінального права;

доктор юридичних наук, професор  
**Житний Олександр Олександрович**,  
Харківський національний університет  
імені В. Н. Каразіна, завідувач кафедри  
кримінально-правових дисциплін  
юридичного факультету.

Захист відбудеться 1 липня 2017 року о 9.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.03 у Харківському національному університеті внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27).

Автореферат розісланий 29 травня 2017 року.

**Вчений секретар  
спеціалізованої вченої ради**

**Д. Ю. Кондратов**

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми.** Незважаючи на кризовий політико-правничий та соціально-економічний стан у цілому в Україні, що ускладнюється воєнно-політичною ситуацією на Сході країни, наука кримінального права крокує вперед. У межах наукової діяльності проводяться як фундаментальні, так і прикладні дослідження проблем, що виникають у правозастосуванні. Наука має виявити ці проблеми та запропонувати шляхи подолання прогалин і неузгодженостей у кримінально-правовому регулюванні у вигляді відповідних пропозицій щодо вдосконалення закону України про кримінальну відповідальність (далі – ЗУпКВ).

Крім того, для виконання своїх завдань юридична наука «вимушена» розглядати проблеми, які, перебуваючи поза увагою фахівців, котрі розробляють й застосовують ЗУпКВ, здатні, в разі залишення їх в полемічній площині, спричинити негативні наслідки як для розвитку самої науки, так і правозастосовчої та законодавчої діяльності. Однією з таких проблем є необхідність визначення поняття кримінальної відповідальності та механізму її реалізації. Додаткового імпульсу вказаній проблематиці надало ухвалення чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України), в якому законодавець використав невідомий раніше термін «законодавство про кримінальну відповідальність». Не визначивши поняття такої відповідальності, законодавець створив підґрунтя для появи різних теоретичних підходів до її розуміння у кримінально-правовій науці.

Можливість залишення проблеми реалізації кримінальної відповідальності без належного науково обґрунтованого супроводу поставила б кримінально-правову доктрину у глухий кут. Це пов'язано з тим, що недостатня увага до вказаної проблеми з боку вчених-криміналістів породжує зневіру в спроможності науки вирішувати інші прикладні питання, що є похідними від теоретичної невизначеності фундаментальних аспектів кримінально-правового регулювання, в тому числі й реалізації кримінальної відповідальності. Задля належного впорядкування суспільних відносин така відповідальність має потребу в задіянні розгалуженого комплексу кримінально-правових інструментів, що об'єднується у відповідний механізм. Цей механізм є дієвим, коли сукупність норм кримінального права, що складає його нормативний рівень регулювання, довела свою ефективність правозастосовною практикою. Норма кримінального права, за наявності для того юридичного факту, створює правові умови не лише для приведення зазначеного механізму в динамічний стан, а й для логічного його завершення – виконання завдань ЗУпКВ.

У правничій літературі неодноразово зазначалося, що в теорії кримінального права проблема відповідальності є однією з найгостріших та найдискусійніших. Так, її розглядали такі вчені, як Л. В. Багрій-Шахматов, Ю. В. Баулін, П. С. Берзін, В. К. Гришук, Т. А. Денисова, О. О. Житний, М. П. Карпушин, В. І. Курляндський, О. В. Козаченко, О. М. Литвинов, В. О. Меркулова, А. А. Музика, О. В. Наден, М. О. Огурцов, М. І. Панов, В. В. Похмелкін, О. І. Санталов, П. П. Сердюк, Є. Л. Стрельцов, М. О. Стручков, В. М. Трубников, В. М. Хомич, О. О. Чистяков, С. Д. Шапченко, С. С. Яценко й інші. При цьому гострота дискусій викликана потребою відшукування нового погляду на дефініцію кримінальної

відповідальності, генезою даного феномена, установленням змісту цієї категорії, моменту її виникнення та досягнення результату від її виникнення до реалізації, співвідношення та зв'язки з іншими правничими та філософськими категоріями. Основні положення загального вчення про відповідальність у кримінальному праві методологічно нерозривно пов'язані з проблемами механізму її реалізації. До того ж тенденції розвитку кримінального права неминує призведуть до появи у ЗУпКВ інституту кримінальних проступків, а це викликає необхідність теоретичного обґрунтування механізму реалізації кримінальної відповідальності (далі – МРКВ) за їх учинення, який, порівняно з існуючим щодо осіб, які вчинили злочини МРКВ, має певні відмінності.

Отже, для дослідження теоретичних засад МРКВ слід сформулювати й осмислити його поняття, складові та мету реалізації вказаної відповідальності. У зв'язку з цим має бути акцентована увага на тому, що в науці кримінального права теоретична модель МРКВ поки що не була розроблена, що суттєво впливає на правотворчість та правозастосування в Україні. Разом із тим важливим напрямом кримінально-правового регулювання є реалізація кримінальної відповідальності щодо осіб, визнаних винними у вчиненні кримінальних правопорушень (кримінальних проступків і злочинів), досягнення мети такої відповідальності.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Наукове дослідження виконується в межах Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501, Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008, Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні, схваленого постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 р. № 509-VIII і базується на пунктах 1 і 2 розділу «Фундаментальні та прикладні проблеми наукового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні», який є складовою «Стратегії розвитку наукових досліджень НАПрН України на 2016–2020 роки», затверджених Постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року, а також комплексній темі наукових досліджень кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Харківського національного університету внутрішніх справ на 2014–2018 роки «Протидія злочинності кримінально-правовими та кримінологічними засобами» (державний реєстраційний номер 0113U008195). Тема затверджена рішенням Вченої ради інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України від 15 березня 2012 року (протокол № 7), уточнена рішенням Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ від 20 січня 2017 року (протокол № 1).

**Мета і задачі дослідження.** Метою дисертації є розроблення теоретичної моделі (засад) механізму реалізації кримінальної відповідальності та вироблення на цій основі пропозицій щодо удосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *задачі*:

- проаналізувати стан наукового розроблення в правничій літературі теоретичних засад МРКВ;
- обрати методи дослідження теоретичних засад МРКВ;

- дати визначення МРКВ і обґрунтувати його структуру;
- з'ясувати мету кримінальної відповідальності;
- окреслити форми реалізації кримінальної відповідальності;
- виробити поняття та здійснити класифікацію норм кримінального права;
- установити загальні закономірності та напрями впливу норм кримінального права на МРКВ;
- з'ясувати роль юридичного факту (фактичного складу) для МРКВ;
- визначити поняття правозастосування та його місце в МРКВ;
- охарактеризувати межі правозастосування в кримінальному праві;
- визначити поняття та виокремити ознаки акта застосування норм кримінального права;
- сформувати поняття та визначити види кримінально-правових відносин як складових МРКВ;
- розглянути структуру запобіжних і відновлювальних кримінально-правових відносин;
- з'ясувати роль виконавчих і процесуальних кримінальних правовідносин у МРКВ, дослідити їх функціональні зв'язки з матеріальними кримінальними правовідносинами;
- визначити систему кримінально-правових засобів впливу на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення;
- з'ясувати роль цих засобів у МРКВ;
- проаналізувати правничу природу кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб;
- підготувати пропозиції з удосконалення ЗУпКВ щодо визначення системи кримінально-правових засобів впливу на осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень, та правових підстав відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

*Об'єктом дослідження* є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією кримінальної відповідальності.

*Предметом дослідження* є теоретичні засади механізму реалізації кримінальної відповідальності.

**Методи дослідження.** Питання МРКВ щодо осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, складні та багатоаспектні, носять міжгалузевий характер і передбачають застосування низки наукових методів пізнання. У роботі використовувалися такі методи: метод системного підходу надав можливість дослідити складові механізму реалізації кримінальної відповідальності (підрозділ 1.1); догматичний метод дозволив проаналізувати поняттєвий апарат окремих елементів МРКВ: «кримінальна відповідальність», «механізм реалізації кримінальної відповідальності», «реалізація кримінальної відповідальності», «нормативне регулювання кримінальної відповідальності», «мета кримінальної відповідальності», «форма реалізації кримінальної відповідальності», «кримінально-правові відносини», «об'єкт кримінально-правових відносин», «індивідуальне кримінально-правове регулювання», «кримінально-правовий засіб впливу на осіб, які вчинили кримінальне правопорушення» й обґрунтувати необхідність окремих пропозицій щодо їх удосконалення (підрозділи 1.2–1.5, 2.3, 3.2, 5.1, розділ 4);

функціональний метод дозволив визначити функціональне призначення окремих складових механізму реалізації кримінальної відповідальності для досягнення її мети – виправлення, ресоціалізації, запобігання кримінальним правопорушенням, відновлення соціальної справедливості та захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 4.1, 5.1); логіко-правовий метод дозволив на підставі отриманих результатів теоретичного дослідження запропонувати шляхи вдосконалення правового регулювання застосування окремих кримінально-правових засобів впливу на осіб, визнаних винними у вчиненні кримінальних правопорушень, за допомогою яких реалізується кримінальна відповідальність (підрозділи 5.1–5.5).

Теоретичну базу дослідження складають концептуальні положення, що містяться у працях вітчизняних і зарубіжних фахівців з кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права, конституційного права, теорії держави і права, адміністративного права, кримінального процесуального права, філософії.

Нормативну й емпіричну базу дослідження становлять Конституція України, чинне законодавство України, норми міжнародного права; норми сучасного кримінального законодавства зарубіжних країн; інтерпретаційні акти Конституційного Суду України, Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ; матеріали 347 вибірково вивчених кримінальних справ та проваджень, розглянутих судами України в 2009–2015 рр.; результати експертного опитування 97 прокурорів і 83 суддів судів першої й апеляційної інстанцій, анкетування співробітників прокуратури (116 осіб), представників персоналу установ виконання покарань (724 особи) та 98 суддів; звітні матеріали щодо виконання Україною міжнародних зобов'язань у галузі захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень.

**Наукова новизна одержаних результатів** визначається тим, що за характером і змістом розглянутих положень, а також за об'єктом і предметом дослідження дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням механізму реалізації кримінальної відповідальності.

Зокрема, наукова новизна дисертації полягає насамперед у тому, що в роботі *вперше*:

- визначено поняття МРКВ як системи правових елементів, що закономірно беруть участь у впровадженні приписів норми кримінального права в поведінку суб'єктів конкретних правовідносин для досягнення вказаного в цій нормі результату завдяки застосованим кримінально-правовим засобам впливу, через які реалізується кримінальна відповідальність;

- розроблена структура МРКВ, до якої запропоновано включити нормативний елемент регулювання кримінальної відповідальності, правовідносини, кримінально-правові засоби впливу та правозастосування (індивідуальне регулювання кримінальної відповідальності);

- сформовано поняття форми реалізації кримінальної відповідальності, під якою запропоновано розуміти порядок втілення у конкретні матеріальні, процесуальні та виконавчі кримінально-правові правовідносини реакції держави на вчинене кримінальне правопорушення, що виявляється у державному осуді

конкретної особи, визнаної винною у вчиненні конкретного кримінального правопорушення, поєднаному із призначенням та/або відбуванням покарання або без такого;

– створена єдина загальнотеоретична концепція кореспондуючих прав і обов’язків суб’єктів кримінальної відповідальності (держави, особи, яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення та потерпілого). Держава через суд може реалізувати право застосувати до осіб, які порушили встановлену заборону, передбачений законом кримінально-правовий засіб впливу, потерпілий – право вимагати відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, а особа, яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення, у свою чергу, зобов’язана поводитися відповідно до тих обмежень, що складають зміст призначеного за законом кримінально-правового засобу впливу, відшкодувати завдану шкоду в повному обсязі. Особа, яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення, має право на застосування до неї тільки такого кримінально-правового засобу впливу, який передбачений законом, а суд зобов’язаний не застосовувати до неї кримінально-правові засоби впливу, які не встановлені законом, і визначити розмір і форму відшкодування заподіяної потерпілому шкоди. Потерпілий зобов’язаний надати правдиві відомості про вчинене кримінальне правопорушення та про завдану останнім шкоду;

– визначено кримінально-виконавчі наслідки судимості як сукупність певних правових обмежень, передбачених відповідними нормами кримінально-виконавчого права та встановлених щодо осіб, які перебувають у стані судимості; встановлено, що чинне кримінально-виконавче законодавство України не визнає поняття «зняття» та «погашення» судимості та враховує зняту чи погашену судимість при обранні установи відбування покарань, що суперечить положенням ЗУпКВ;

– запропоновано в авторській редакції викласти нові статті 1<sup>1</sup>, 1<sup>2</sup>, 1<sup>3</sup>, 2<sup>1</sup> та нові редакції ч. 1 ст. 44, ст. 45, ст. 46, ч. 6 ст. 74 КК України, що дозволить чітко визначити систему кримінально-правових засобів впливу, а також вважати потерпілого від кримінального правопорушення суб’єктом кримінальних правовідносин і створити законодавче підґрунтя для відшкодування йому шкоди, заподіяної внаслідок його вчинення;

*удосконалено:*

– положення щодо характеру взаємозв’язку кримінальної відповідальності із соціальною відповідальністю та кримінально-правовими відносинами. Соціальною відповідальністю, різновидом якої є кримінальна відповідальність, є міра відповіді порушника соціальних норм перед соціумом, форма засудження особи та її поведінкового акту з боку суспільства. Кримінальна відповідальність існує тільки в межах відповідних правовідносин;

– поняття норм кримінального права як загальнообов’язкових правил щодо невчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ЗУпКВ, органічно пов’язаних з ними веліннями (обов’язковими вимогами, що містяться в статтях Загальної й Особливої частин ЗУпКВ, які органічно доповнюють (уточнюють) зміст відповідної частини норми кримінального права або містять процедурні питання щодо її застосування та реалізації), дотримання яких забезпечується примусовим потенціалом засобів кримінально-правового впливу;

– поняття індивідуального кримінально-правового регулювання, під яким запропоновано розуміти самостійний вид правового регулювання, що юридично впливає на суспільні відносини для встановлення, розвитку або припинення юридичних прав і обов'язків їх учасників в індивідуальному порядку, спрямований на врегулювання конкретних проблем, які вимагають кримінально-правового вирішення, і здійснюваний шляхом вчинення односторонніх правомірних юридично значущих дій або владної правозастосовної діяльності вповноважених суб'єктів, результатом якого є індивідуальні правові акти (акти правозастосування), в яких індивідуалізуються кримінально-правові засоби впливу на осіб, які вчинили кримінальне правопорушення;

– наукове розуміння об'єкта кримінально-правових відносин не як явища, з приводу чого виникають відповідні правовідносини, а як того, на що спрямоване регулювання суспільних відносин: 1) на правове забезпечення нормального функціонування конституційних, цивільних, господарських, сімейних, трудових, адміністративних і будь-яких інших правовідносин, що виникають та регулюються нормами відповідної галузі права. Забезпечуючи правову охорону цих правовідносин, кримінально-правові відносини беруть участь у їх регламентації шляхом визначення меж правомірної поведінки, запобігання порушенням цих меж суспільно небезпечними діями; 2) реалізацію кримінальної відповідальності винного та визначення обсягу обмежень його прав і законних інтересів (або без таких); 3) забезпечення повного задоволення природного права потерпілого від кримінального правопорушення на відновлення порушених благ або їх відшкодування у матеріальному вигляді;

– поняття кримінальних правовідносин як врегульованих нормами кримінального права суспільних відносин, які виникають, розвиваються, призупиняються, припиняються на підставі юридичних фактів, закріплених у нормах матеріального та процесуального кримінального права, між суб'єктами цих правовідносин з приводу виконання обов'язку не вчиняти кримінальне правопорушення та відновлення соціальної справедливості;

– поняття кримінально-правових засобів впливу на осіб, винних у вчиненні кримінального правопорушення, як спеціально передбачених і чітко регламентованих КК способів державно-владного впливу суду, Президента України (при помилуванні) та Верховної Ради України (при амністії) на правове становище та поведінку таких осіб з метою відновлення соціальної справедливості, виправлення, а також запобігання вчиненню ними й іншими особами нових кримінальних правопорушень;

*дістали подальшого розвитку:*

– наукові положення щодо предмета кримінально-правового регулювання, які охоплюють суспільні відносини, що: 1) безпосередньо пов'язані з утриманням особи від учинення кримінального правопорушення; 2) виникають у зв'язку з учиненням особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого ЗУпКВ; 3) виникають у зв'язку із наданням права особі на заподіяння шкоди охоронюваним законом інтересам соціальних суб'єктів за наявності юридичних фактів – обставин, що елімінують кримінальну протиправність діяння;

- класифікаційний опис і пояснення видів кримінально-правових відносин, які залежно від їх ролі у механізмі кримінально-правового регулювання можуть бути запобіжними та відновлювальними; останні запропоновано поділяти на основні та додаткові;

- пояснення взаємозв'язку матеріальних і процесуальних кримінально-правових відносин, що входять до МРКВ, який проявляється через третю ланку механізму кримінально-правового регулювання – акти реалізації суб'єктивних прав і обов'язків, оскільки наявність або відсутність відновлювальних кримінально-правових відносин може бути встановлена лише за допомогою кримінальних процесуальних правовідносин, тобто в межах процесуальної діяльності;

- визначення поняття кримінальної відповідальності як обов'язку особи «відповісти» за вчинене, що полягає в необхідності зазнати засудження її та вчиненого нею діяння від імені держави та реалізації в одній із форм у межах відновлювальних матеріальних і виконавчих кримінально-правових відносин;

- наукове бачення мети реалізації кримінальної відповідальності, яку запропоновано розглядати як виправлення (ресоціалізацію) особи, яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення, запобігання кримінальним правопорушенням, відновлення соціальної справедливості, а також порушених прав потерпілого;

- положення про соціальну справедливість реалізації кримінальної відповідальності, що умовно розташовується на чотирьох рівнях, на яких задовольняються інтереси: 1) засудженого; 2) потерпілого; 3) суспільства; 4) держави; а її відновлення як мета реалізації кримінальної відповідальності характеризується морально схвалюваним станом суспільних відносин, що виникли внаслідок реакції держави на вчинене кримінальне правопорушення та безпосередньо пов'язані з ним, коли реально втілений у життя конкретний кримінально-правовий засіб впливу, що відповідає ступеню тяжкості вчиненого кримінального правопорушення й особі винного, відшкодована шкода й у винного сформувалося поважне ставлення до панівних у суспільстві моральних цінностей.

**Практичне значення одержаних результатів** полягає в тому, що матеріали дисертаційної роботи впроваджені та можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – як підґрунтя для подальшого дослідження механізму реалізації кримінальної відповідальності, проведенні наукових досліджень аспірантами, докторантами та здобувачами наукових ступенів кандидата або доктора юридичних наук (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у наукову діяльність Кримінологічної асоціації України від 26 грудня 2016 року);

- у законотворчому процесі – при розробленні та прийнятті змін і доповнень до матеріального, виконавчого та процесуального кримінального законодавства (Листи про використання пропозицій для законотворчої діяльності Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 2 лютого 2012 року № 04-19/14-174 та від 15 січня 2014 року № 04-20/12-31);

- у практичній діяльності правоохоронних органів України – під час розробки та вдосконалення методичних рекомендацій з питань застосування

матеріального, виконавчого та процесуального кримінального законодавства (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у правозастосовну діяльність Кременчуцької міжрайонної екологічної прокуратури від 30 січня 2012 року № 158 вих-12);

– у навчальному процесі – для підготовки навчальних планів і програм, лекцій, методичних рекомендацій, при виконанні курсових і дипломних робіт студентами вищих навчальних закладів юридичного профілю, при читанні лекцій «Кримінальна відповідальність» і «Реалізація кримінальної відповідальності» та проведенні занять з курсу «Кримінальне право» (Акти впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес Міжнародного гуманітарного університету від 27 грудня 2011 року № 772 та Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського від 11 січня 2012 року № 100–10/30).

**Апробація результатів дисертації.** Основні положення дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри галузевих юридичних наук Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, міжкафедральних науково-практичних семінарах, на засіданні відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України (01.10.2012 р.) та спільному засіданні Координаційного бюро з проблем кримінального права відділення кримінально-правових наук НАПрН України та вченої ради Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (26.12.2012 р.). Крім того, принципові положення дослідження відображені у виступах автора на круглих столах, а також науково-практичних конференціях всеукраїнського та міжнародного рівнів, основними з яких є: «Правова політика української держави» (м. Івано-Франківськ, 19–20 лютого 2010 р.), «Боротьба з правопорушеннями у молодіжному середовищі: вітчизняний та міжнародний досвід» (м. Донецьк, 2 червня 2010 року), «Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах» (м. Запоріжжя, 5 листопада 2010 року), «Актуальні проблеми юридичної науки «Дев'яті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 12–13 листопада 2010 року), «Від громадянського суспільства – до правової держави: Теорія та практика протидії злочинності» (м. Харків, 15 квітня 2011 року), «Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України», «Уголовное право в эволюционирующем обществе: проблемы и перспективы» (г. Курск, 10 мая 2011 года), «Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права» (м. Луганськ, 19–20 квітня 2012 року), «Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність» (м. Харків, 11–12 жовтня 2012 року), «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики» (м. Одеса, 2 листопада 2012 року), «Современное состояние и проблемы уголовного и уголовно-процессуального права, юридической психологии» (г. Волгоград, 13–14 декабря 2012 года), «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (м. Івано-Франківськ, 1–2 березня 2013 року), «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики» (м. Одеса, 1 листопада 2013 року), «Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування» (м. Одеса, 7 лютого 2014 року), «Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної

юстиції» (м. Харків, 23 травня 2014 року), «Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків» (м. Харків, 9–10 жовтня 2014 року), «Сучасна наука – пенітенціарній практиці» (м. Київ, 4 грудня 2014 року), «Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції» (м. Харків, 22 травня 2015 року), «Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності» (м. Харків, 8–9 жовтня 2015 року), «Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції» (м. Харків, 19 травня 2016 року), «Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України» (м. Київ, 30 вересня 2016 року), «Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування» (м. Харків, 12–13 жовтня 2016 року).

**Публікації.** За темою дисертації опубліковано: монографію, 32 наукові статті, 21 з яких – у наукових фахових виданнях України з юридичних наук, 11 – у зарубіжних виданнях і наукових фахових виданнях України, що входять до міжнародних наукометричних баз, 3 навчальні посібники та 22 тези наукових доповідей.

**Структура дисертації.** Дисертація складається з переліку умовних позначень, вступу, п'яти розділів, які об'єднують 18 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і 10 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 460 сторінок, з яких: основний текст дисертації – 373 сторінки, список використаних джерел на 53 сторінках (516 найменувань), додатки на 34 сторінках.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми, висвітлюється ступінь її наукової розробленості, формулюються об'єкт, предмет, мета та задачі дослідження, визначаються теоретико-методологічні основи й емпірична база, обґрунтовується наукова новизна одержаних результатів, їх теоретичне та практичне значення, форми апробації та структура дисертаційної роботи.

**Розділ 1 «Загальні положення дослідження теоретичних засад механізму реалізації кримінальної відповідальності»** складається з п'яти підрозділів.

*Підрозділ 1.1 «Стан і методологія дослідження теоретичних засад механізму реалізації кримінальної відповідальності»* складається з двох пунктів.

У пункті 1.1.1 *«Ретроспективний аналіз і сучасний стан розгляду наукової розробленості теоретичних засад механізму реалізації кримінальної відповідальності»* робиться огляд правничої літератури та наукових праць, у яких досліджувалися окремі аспекти теоретичних засад механізму реалізації кримінальної відповідальності. Акцентується увага не лише на кримінально-правовій складовій наукового фундаменту для дослідження названих теоретичних засад, а й на загальнотеоретичній – визначаються роботи теоретиків права, що є науковою основою дисертаційної роботи.

У пункті 1.1.2 *«Методологія дослідження теоретичних засад механізму реалізації кримінальної відповідальності»* вивчається сутність використаних методів на філософському, загальнонауковому та конкретно-науковому рівнях пізнання з

урахуванням специфіки теоретичних засад МРКВ. Методологія в дисертації розглядається як комплекс прийомів, що дозволяє із нескінченної кількості напрямів знайти єдиний шлях, що уможливило встановлення наукової істини при пізнанні кримінально-правничої реальності. Визначаються конкретні наукові методи, які застосовані при розробленні теоретичних засад МРКВ і відображені в стислому вигляді у структурному елементі вступу до дисертаційної роботи – «методи дослідження». Розкриваються методологічні підходи до з'ясування правничих елементів структури МРКВ, їх сутності та функціонального призначення в аналізованому механізмі.

У підрозділі 1.2 *«Поняття та рівні правового регулювання кримінальної відповідальності»* визначаються напрями вивчення питань нормативного й індивідуального рівнів регулювання кримінальної відповідальності, визначаються поняття та структура МРКВ. Останні досліджуються в контексті понять «механізм правового регулювання» та «механізм кримінально-правового регулювання». Доводиться, що реалізація кримінальної відповідальності відбувається на законодавчому (нормативному) рівні, коли нормами ЗУпКВ покладається обов'язок на всіх індивідів не вчиняти суспільно небезпечні діяння, у них зафіксовані, а веліннями кримінального права закріплюється весь комплекс кримінально-правового інструментарію для забезпечення функціонування всього механізму кримінально-правового регулювання. При вчиненні кримінального правопорушення на індивідуальному рівні за наявності достатніх підстав задіюється механізм реалізації кримінальної відповідальності. Визначається, що механізм реалізації відповідальності у кримінальному праві – це набір (система) необхідних і достатніх правничих інструментів, що беруть участь у впровадженні приписів норми кримінального права (чи сукупності норм) в поведінку суб'єктів конкретних правовідносин для досягнення вказаного в ній результату завдяки застосованим кримінально-правовим засобам впливу.

Аналіз різних точок зору вчених на структурні елементи механізмів правового та кримінально-правового регулювання дозволив установити, що МРКВ складається із декількох взаємопов'язаних елементів, а саме: нормативно-правового регулювання; правовідносин; індивідуально-правового регулювання. Обов'язково до МРКВ як окремих елементів включається система кримінально-правових засобів впливу (без них кримінальна відповідальність не може бути реалізована й опиниться оголеною фікцією). Виокремлення системи кримінально-правових засобів впливу пов'язане ще й з тим, що МРКВ стосовно осіб, які вчинили кримінальні проступки, має певну специфіку. Для кримінальних проступків не може бути використаний весь арсенал засобів із цієї системи. Так, напевно, не можна буде до вказаних осіб застосовувати всі види покарань (позбавлення волі, обмеження волі, арешт). Учинення кримінальних проступків не може мати такий правничий наслідок, як судимість.

У підрозділі 1.3 *«Поняття кримінальної відповідальності»* через філософське обґрунтування дається визначення відповідальності в кримінальному праві. Доводиться, що об'єктивно відповідальність з'являється як наслідок наявності вимоги єдиного соціального організму до поведінки індивіда, а суб'єктивно – його усвідомленого ставлення до цієї вимоги, що проявляється через реалізаційні

процеси – результати його життєдіяльності. Змістовна складова взаємозв'язку між індивідами у кримінально-правовій площині здебільшого обумовлена ставленням особи до соціальних благ (суспільних відносин), узятих під охорону ЗУпКВ, її власними здібностями та можливостями обирати необхідний варіант поведінки щодо цих благ. Таке змістове навантаження створює підґрунтя для кримінальної відповідальності індивіда за власні діяння, що здатні реально заподіяти шкоду або створити загрозу її заподіяння соціальним благам. Задля впливу на поведінку членів соціуму кримінальна відповідальність має бути відповідною суспільній небезпечності кримінального правопорушення. Отже, особа, яка визнана винною у вчиненні суспільно небезпечного діяння, передбаченого ЗУпКВ, заподіявши шкоду соціальним благам або створивши реальну загрозу її заподіяння, зобов'язана «спокутати свою вину» за вчинене та за наявності відповідних юридичних умов піддатися кримінально-правовим обмеженням або звільнитися від них.

Обґрунтовується, що кримінальна відповідальність сама по собі у кримінальному праві є узагальнюючим (збірним) поняттям і визначається як обов'язок особи «відповісти» за вчинене, що полягає в необхідності зазнати засудження її та вчиненого нею діяння від імені держави. Реалізується ж вона виключно через кримінально-правові засоби впливу на осіб, які визнані винними у вчиненні кримінальних правопорушень.

У *підрозділі 1.4 «Мета кримінальної відповідальності»* аргументується підхід, що реалізація відновлювальних кримінальних правовідносин насамкінець повинна досягти мети кримінальної відповідальності (в тому числі відновлення соціальної справедливості) та виконати завдання кримінального права в цілому. Обґрунтовується, що справедливість у кримінальному праві характеризується чотирма рівнями, на яких задовольняються інтереси: 1) потерпілого; 2) засудженого; 3) суспільства; 4) держави. Мета галузі права конкретизується в основних її інститутах і є засобом для вирішення завдань, що поставлені законодавцем перед усією галуззю. Мета правничих інститутів деталізується метою норм права, що виступають засобами для досягнення мети інститутів, тому схематично ланцюжок завдань буде виглядати так: мета покарання (іншого кримінально-правового засобу, пов'язаного з кримінальною відповідальністю) – мета кримінальної відповідальності – завдання (мета) кримінального права.

Доводиться, що відновлення соціальної справедливості як мета встановлення та реалізації кримінальної відповідальності характеризується морально схвалюваним станом суспільних відносин, що виникли внаслідок реакції держави на вчинене кримінальне правопорушення та безпосередньо пов'язані з ним, коли реально втілений у життя конкретний кримінально-правовий засіб впливу, що відповідає суспільній небезпечності вчиненого кримінального правопорушення та особі винного, відшкодована шкода й у винного сформувалося поважне ставлення до панівних у суспільстві моральних цінностей. Основними критеріями досягнення мети відновлення справедливості слід визнати поважне ставлення винного до основних моральних цінностей, відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та реалізацію справедливого покарання. Констатується, що кримінальна відповідальність реалізується з метою виправлення (ресоціалізації) особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, запобігання

вчиненню кримінально-протиправних діянь та відновлення соціальної справедливості.

У підрозділі 1.5 «*Форми реалізації кримінальної відповідальності*» доводиться, що завдання класифікації форм реалізації кримінальної відповідальності полягає у відображенні порядку протікання однорідного процесу втілення в поведінку суб'єктів регульованих суспільних відносин змісту засобів кримінально-правового впливу як реакції держави на вчинене кримінально-протиправне діяння. КК передбачає такі форми реалізації кримінальної відповідальності: 1) кримінальна відповідальність, що не пов'язана з призначенням винному покарання, а тому не передбачає судимості; 2) кримінальна відповідальність, що пов'язана з призначенням покарання та судимістю. Видами реалізації кримінальної відповідальності є: 1) застосування призначеного покарання; 2) призначення покарання з одночасним звільненням від його відбування з випробуванням; 3) безумовне незастосування призначеного покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку; 4) звільнення від покарання у зв'язку з тим, що особа перестала бути суспільно небезпечною; 5) звільнення від покарання із застосуванням щодо неповнолітніх примусових заходів виховного характеру.

Застосування примусових заходів медичного характеру не є видом реалізації кримінальної відповідальності, оскільки їхньою метою є лікування, а не кара. Спеціальна конфіскація не може виступати ані формою, ані самостійним видом реалізації кримінальної відповідальності – вона доповнює основні кримінально-правові засоби впливу додатковими обтяженнями майнового характеру. Реалізація кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних проступків відрізнятиметься від реалізації такої відповідальності за злочини. Це пов'язано з тим, що наслідками вчинення кримінальних поступків не може бути стан судимості. Система покарань стосовно осіб, які вчинили кримінальні проступки, буде певним чином скорегована.

**Розділ 2 «Нормативне регулювання відповідальності у кримінальному праві»** складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «*Загальна характеристика норм кримінального права*» розглядається сутність норм кримінального права. Доводиться, що нормою кримінального права є система встановлених (санкціонованих) Верховною Радою України та юридично забезпечених загальнообов'язкових правил поведінки щодо невчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ЗУпКВ, й органічно пов'язаних з ними велінь (щодо завдань КК, принципів, мети кримінальної відповідальності тощо), дотримання яких забезпечується примусовим потенціалом засобів кримінально-правового впливу. Норма кримінального права в широкому розумінні має триланкову структуру, що відображена в ЗУпКВ. При цьому структурні елементи норми кримінального права в «широкому» розуміння розміщені в статтях як Загальної, так і Особливої частин КК України. Належне знання поняття та структури норм кримінального права необхідне як для законодавця, так і для правозастосовчих органів. Перших воно спонукає повніше та точніше сформулювати в тексті ЗУпКВ усі необхідні елементи норм кримінального права, а других – віднайти, зіставити та ретельно осмислити ці елементи, встановити

їхні взаємозв'язки, виявити виражену в цій нормі офіційну волю та забезпечити неухильне її виконання.

Виокремлюються такі групи норм кримінального права, що: визначають сферу регулювання, принципи та завдання кримінального права; встановлюють покарання за вчинення конкретних кримінальних правопорушень; регулюють покладення кримінальної відповідальності. Норми, що встановлюють покарання за вчинення конкретних кримінальних правопорушень, – основа нормативного регулювання кримінальної відповідальності. Ці норми на підставі закріплення в них ознак складів конкретних кримінальних правопорушень, а також указівок на вид і розмір (строк) покарання (та інших засобів кримінально-правового впливу за рахунок положень Загальної частини КК України) за їх учинення, сформульованих у статтях Загальної й Особливої частин КК, передбачають заборону на вчинення певних суспільно небезпечних діянь. Тим самим вони спрямовані на загальне запобігання конкретним видам кримінально-протиправної поведінки. Одночасно вони передбачають можливість застосування покарання за цю поведінку та в такий спосіб сприяють досягненню мети покарання та відновленню соціальної справедливості.

Розглядувані норми мають виконувати, по-перше, функцію запобігання кримінальним правопорушенням, по-друге, функцію відновлення соціальної справедливості, порушеної вчиненими кримінальними правопорушеннями. Цим функціям відповідає зміст зазначених норм: з одного боку, вони, загрожуючи покаранням, установлюють обов'язок не вчиняти передбачених у них суспільно небезпечних діянь, а з іншого, – зобов'язуючи застосовувати покарання до тих, хто порушив цей обов'язок і вчинив кримінальне правопорушення, мають передбачати відновлення соціальної справедливості (в т. ч. відшкодування шкоди, завданої потерпілому), порушеної вчиненими кримінальними правопорушеннями, кару, виправлення осіб, винних у їх вчиненні, і запобігання з боку цих та інших осіб новим кримінальним правопорушенням. Функції та зміст норм, що встановлюють покарання за кримінально-протиправні діяння, втілюються в поведінку суб'єктів регульованих суспільних відносин через відповідні кримінально-правові відносини.

У підрозділі 2.2 *«Норми кримінального права в механізмі реалізації кримінальної відповідальності»* досліджується питання чинності норми кримінального права як складової теоретичних засад МРКВ. Обґрунтовується те, що формулювання у ч. 1 статті КК «закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування» має певні вади. Пропонується у прикінцевих положеннях законів розміщувати таку вказівку: «Цей закон набуває чинності з дня, наступного за днем його офіційного опублікування». Констатується, що закон, який набув чинності, є чинним до настання однієї з таких умов: а) був установлений строк його дії та він закінчився; б) він скасований новим законом з визначеної дати; в) він змінений новим законом в частині; г) він визнаний Конституційним Судом України таким, що не відповідає Конституції України.

Зазначається, що Конституція України, Кримінальний, Кримінальний процесуальний та Кримінально-виконавчий кодекси закріплюють три варіанти дії норм у часі: 1) норма, що пом'якшує покарання або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотну дію; 2) норма, що встановлює або обтяжує

покарання, зворотної дії не має, діє перспективно; 3) процесуальні норми, в тому числі ті, що регламентують процес виконання (відбування) покарання, є нормами негайної дії. З моменту набрання ними чинності вони мають застосовуватися й у справах про кримінальні правопорушення, провадження по яких були розпочаті раніше.

Констатується, що норма кримінального права має бути дієвою. Суди мають постійно моніторити нормативне регулювання відповідальності в кримінальному праві з метою виявлення вад норм кримінального права та в разі необхідності звертатися до законодавця задля їх усунення, оскільки такі вади спотворюють право як соціальний регулятор в цілому та механізм реалізації відповідальності в кримінальному праві зокрема. Для безперешкодного функціонування зазначеного механізму норма кримінального права має бути чинною й ефективною, а юридичні факти, що закріплені в її гіпотезі, викладені з дотриманням правил законодавчої техніки та принципу системності. Сформована таким чином норма кримінального права дозволяє однаково розуміти її зміст усіма суб'єктами, які мають застосувати її приписи для вирішення конкретного кримінально-правового конфлікту, а також тими, хто має утриматися від учинення діянь, нею прямо заборонених. У гіпотезі норми кримінального права та тільки в ній мають бути чітко сформульовані (коректно відображені) юридичні факти, за наявності яких може безперешкодно реалізовуватися кримінальна відповідальність. Загальним для всіх норм Особливої частини ЗУпКВ є юридичний факт, що слугує підставою для початку впровадження їхніх приписів у поведінку суб'єктів регульованих суспільних відносин, зафіксований у ч. 1 ст. 2 КК України. Такий підхід дозволив розглядати норму кримінального права як основу нормативного регулювання кримінальної відповідальності, а юридичний факт, нею закріплений – як її підставу.

*Підрозділ 2.3 «Юридичний факт (фактичний склад) як підстава для реалізації кримінальної відповідальності»* присвячений розгляду питань фактології в механізмі реалізації кримінальної відповідальності й охоплює два пункти.

У пункті 2.3.1 *«Поняття та види юридичних фактів у кримінальному праві»* акцентується увага на тому, що юридичні факти можна визначити як передбачені нормами кримінального права конкретні життєві обставини (події, дії, стани), що є підставою для настання певних кримінально-правових наслідків. Здебільшого це виникнення, динаміка (розвиток), зупинення або припинення правових відносин. З огляду на це, поняття юридичного факту характеризується двома основними ознаками: 1) наявність життєвих обставин – подій, дій або станів (матеріальна); 2) їх передбаченість у нормах КК України як підстав для настання певних кримінально-правових наслідків (юридична).

Констатується, що без юридичних фактів, відповідних норм кримінального права, наявності правосуб'єктності учасників кримінальних правовідносин останні виникнути не можуть, але відносити їх до юридичних фактів у сукупності немає жодних підстав. Зважаючи на те, що відсутність хоча б одного з таких юридичних явищ перешкоджає виникненню як запобіжних, так і відновлювальних кримінальних правовідносин і настанню правових наслідків, відстоюється думка, що всі ці явища є структурними елементами МРКВ і конструктивно утворюють різні його блоки. Як без кримінально-правової норми, так і без настання відповідних

юридичних фактів, передбачених цією нормою, не може почати функціонувати механізм реалізації кримінальної відповідальності. Виділено, надано опис та пояснення фактам-станам, фактам-правовідносинам (наприклад, громадянство особи як юридичний факт і правовідносини), фактам-подіям, фактам-діям, фактичним складам.

У пункті 2.3.2 *«Кримінальне правопорушення як юридичний факт»* розглядаються різні точки зору на юридичні факти, що породжують відновлювальні кримінально-правові відносини, в межах яких реалізується кримінальна відповідальність. Констатується, що виникнення відновлювальних кримінальних правовідносин пов'язане винятково з юридичним фактом – вчиненням кримінального правопорушення (злочину або кримінального проступку), а їх встановлення та початок реалізації кримінальної відповідальності залежить від юридичних фактів, закріплених у процесуальному законодавстві, які впливають не на виникнення кримінально-правових відносин, а на зміну їх стану. Вчинення кримінального правопорушення є юридичним фактом, який призводить до виникнення відновлювальних кримінальних правовідносин. Інших фактів для виникнення останніх не потрібно. Оскільки діяння є обов'язковою умовою для початку реалізації кримінальної відповідальності особи, недоведеність факту його вчинення особою, суб'єктами, що провадять досудове розслідування, прокурором або суддею (судом) є підставою для закриття кримінального провадження стосовно цієї особи (п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 284 КПК України) або винесення виправдувального вироку. Для злочинів і кримінальних проступків установлюється різна правнича процедура досудового розслідування та судового розгляду.

**Розділ 3 «Правові відносини в механізмі реалізації кримінальної відповідальності»** складається з двох підрозділів, перший з яких має два пункти.

На початку підрозділу 3.1 *«Кримінально-правові відносини в механізмі реалізації кримінальної відповідальності»* досліджуються особливості запобіжних і відновлювальних кримінально-правових відносин, аналізується їх структура. Зазначається, що відновлювальні правовідносини не слід розглядати однобічно. Вони виникають із моменту вчинення кримінального правопорушення, але їх суб'єктний склад і зміст не є постійними, оскільки вони можуть змінюватися залежно від стадії реалізації кримінальної відповідальності, від наявності норм, що враховують зміни не тільки в суб'єктному складі, а й у поведінці учасників цих відносин. Тому залежно від їх призначення та місця у МРКВ відновлювальні кримінально-правові відносини можуть бути базовими та реалізаційними.

Базові кримінально-правові відносини виникають з моменту вчинення кримінального правопорушення на підставі норми, яка встановлює конкретні види та розміри (строки) покарання. Реалізаційні кримінально-правові відносини втілюють у життя приписи санкції норми Особливої частини КК України, що слугували підґрунтям виникнення базових кримінально-правових відносин. Самостійно базові відновлювальні правовідносини існувати не можуть, тому в процес реалізації кримінальної відповідальності включаються реалізаційні кримінально-правові відносини. Серед реалізаційних відновлювальних кримінальних правовідносин слід виділяти такі, у межах яких здійснюється: 1) звільнення від кримінальної відповідальності; 2) звільнення від покарання;

3) індивідуалізація кримінальної відповідальності під час обрання конкретного кримінально-правового засобу впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення; 4) індивідуалізація покарання в процесі його виконання (відбування).

У пункті 3.1.1 «Запобіжні кримінально-правові відносини» розглядаються структура й особливості запобіжних кримінально-правових відносин. З'ясовується, що виникають вони на підставі набрання нормою кримінального права чинності й існування потенційної можливості недотримання її припису не вчиняти діяння, нею передбачене. Вказується на те, що об'єкт кримінально-правових відносин настільки багатоаспектний, що припускає розгляд його в декількох проекціях. Це пов'язано з тим, що кримінально-правові відносини спрямовані на: 1) правове забезпечення нормального функціонування конституційних, цивільних, господарських, сімейних, трудових, адміністративних і будь-яких інших правовідносин, що виникають на підставі норм відповідної галузі права та регулюються ними. Забезпечуючи правову охорону цих правовідносин, кримінально-правові відносини беруть участь у їх регламентації шляхом визначення меж правомірної поведінки, запобігання порушенням цих меж суспільно небезпечними діяннями; 2) реалізацію кримінальної відповідальності винного та визначення обсягу обмежень його прав і законних інтересів (або без таких); 3) забезпечення повного задоволення природного права потерпілого від кримінального правопорушення на відновлення порушених благ або їх відшкодування у матеріальному вимірі. Тобто неважко помітити, що фактично при вчиненні кримінального правопорушення відбувається перехід кримінальних правовідносин з їх запобіжної форми існування до відновлювальної, залишаючи можливість запобіжним продовжувати виконувати запрограмовані законодавцем функції.

На основі аналізу загальнотеоретичних положень робиться висновок про те, що суб'єкти права – це потенційні учасники правовідносин, тобто особи, які на підставі норм кримінального права здатні бути носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Запобіжні кримінально-правові відносини встановлюються з метою запобігання кримінальним правопорушенням, тому вони звернені до осіб, які ще їх не вчинили. Покладаючи на індивідів обов'язок не вчиняти передбачених у ЗУпКВ суспільно небезпечних діянь, норми кримінального права вводять до складу правовідносин осіб, які, хоча й не вчинили кримінальні правопорушення, але є їх потенційними суб'єктами. У такий спосіб учасниками запобіжних кримінально-правових відносин слід визнавати осіб, які досягли віку кримінальної відповідальності, є деліктоздатними (осудними), в спеціально передбачених випадках наділені певними додатковими ознаками, що дозволяє покласти на них обов'язок не вчиняти діяння, зафіксоване в нормі Особливої частини КК України. Іншим суб'єктом кримінально-правових відносин є держава. Саме вона за допомогою видання норм кримінального права визначає бажаний варіант поведінки іншого суб'єкта – громадянина, покладаючи на нього обов'язок вчиняти активні дії, забороняючи суспільно небезпечну та дозволяючи суспільно корисну поведінку. Утім, будучи суб'єктом запобіжних кримінально-правових відносин, держава сама виступає як носій відповідних прав і обов'язків, що кореспондуються правам і обов'язкам іншого суб'єкта правовідносин.

Обґрунтовується, що змістом кримінально-правових відносин, котрі виникають унаслідок видання норм кримінального права, що встановлюють покарання за вчинення конкретних кримінальних правопорушень, є права й обов'язки суб'єктів, умовно розташовані на двох різних рівнях. Так, перший рівень – права й обов'язки суб'єктів щодо їх поведінки, інший – права й обов'язки суб'єктів стосовно застосування засобів забезпечення їхньої поведінки, що вимагає від них норма кримінального права. Характерним при цьому є те, що кожний з цих двох рівнів має свій об'єкт регулювання: об'єктом прав і обов'язків першого рівня є поведінка учасників правовідносин, об'єктом прав і обов'язків другого рівня є діяльність державних органів щодо застосування засобів забезпечення зазначеної поведінки (кримінально-правових засобів впливу). Наводяться додаткові аргументи на користь раніше висловленої в науці думки відносно того, що реалізація прав і обов'язків першого рівня досягається через реалізацію прав і обов'язків другого рівня. Тому регулюванням прав і обов'язків другого рівня вирішується завдання нормування прав і обов'язків першого рівня. Наслідком такого нормування повинна бути така поведінка учасників правовідносин, для досягнення якої і видається норма кримінального права. За змістом прав і обов'язків першого рівня виявляється об'єкт регулювання та місце кримінально-правових відносин у системі всієї сукупності правових відносин. Саме вони визначають правничу природу відновлювальних кримінально-правових відносин. Зміст прав і обов'язків другого рівня вказує на правничі засоби регулювання суспільних відносин.

У *пункті 3.1.2 «Відновлювальні кримінально-правові відносини»* досліджуються кримінально-правові правовідносини, що виконують захисну функцію, виникають на підставі вчинення кримінального правопорушення. Їхньою метою є відновлення соціальної справедливості. Ці правовідносини носять загальний характер при їх виникненні. Основний їх зміст становлять право держави піддати винного передбаченій законом кримінальній відповідальності, права потерпілого на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди й обов'язок особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, піддатися передбаченим КК засобам кримінальної відповідальності та відшкодувати завдану шкоду в повному обсязі. Тобто, суб'єктами відновлювальних правовідносин, крім держави й особи, яка винно вчинила кримінальне правопорушення, є потерпіла особа.

Доводиться, що фактичні обставини набувають юридичного значення та стають обов'язковими умовами виникнення, зміни або припинення правовідносин лише в тому разі, якщо норма кримінального права визначає їх як суспільно небезпечні та винні, тому об'єктивно вони визнаються кримінально-протиправними. Унаслідок порушення суб'єктивних прав учасників запобіжних кримінальних правовідносин або невиконання ними своїх юридичних обов'язків приводиться в дію юридичний механізм відновлення правопорядку: у суб'єктів кримінальних правовідносин виникають нові суб'єктивні права та нові юридичні обов'язки. Такі права й обов'язки вже існують в запобіжних кримінальних правовідносинах в потенційному вигляді як самостійні елементи структури суб'єктивного права й юридичного обов'язку – відповідно «можливість застосування державного примусу в разі невиконання конфронтуючою стороною свого обов'язку (домагання)» і

«необхідність відповідати за невиконання вимог уповноваженої особи». Поява нових прав і обов'язків не скасовує попередніх. Держава та винна особа і після вчинення кримінально-протиправного діяння продовжують мати взаємні права й обов'язки, що виникли з моменту потрапляння особи під юрисдикцію держави. Натомість, для суб'єкта запобіжних правовідносин, який порушив заборону, дотримання передбачених КК обов'язків тепер забезпечується можливістю призначення, а на певних етапах розвитку відновлювальних правовідносин – реальним застосуванням до нього засобів кримінально-правового впливу. Так, повторне невиконання кримінально-правових обов'язків істотно змінює кримінально-правовий статус особи, причому як з моменту виникнення, так і при подальшому розвитку відновлювальних правовідносин (ст. 32, 33, 34, п. 1 ч. 1 ст. 67, ст. 70, ст. 71 КК). Крім того, особа не може бути звільнена від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених ст.ст. 45–48, 97 КК України.

Виникаючи в момент вчинення кримінального правопорушення, права й обов'язки суб'єктів кримінальних правовідносин (наприклад, обов'язок дати звіт за вчинене та перетерпіти засоби відповідальності та право покласти кримінальну відповідальність) кореспондуються, тому їх можна оцінити як нові відновлювальні правовідносини, хоч можна вважати їх і продовженням попередніх запобіжних правовідносин. Водночас, має значення не назва цих правовідносин, а чітке визначення: 1) моменту виникнення вказаних прав і обов'язків і повного їх переліку; 2) суб'єктів, які наділяються цими правами й обов'язками; 3) об'єктів правовідносин (те, на що вони спрямовані).

У підрозділі 3.2 *«Забезпечувальні правові відносини в механізмі реалізації кримінальної відповідальності»* розглядаються процесуальні кримінальні правовідносини як урегульовані нормами процесуального кримінального права відносини, що виникають, розвиваються, змінюються та припиняються у сфері кримінального провадження, у межах яких за допомогою державних органів і їх посадових (службових) осіб, які наділені правом провадження у кримінальних справах, реалізуються процесуальні права учасників, що залучаються чи допускаються до кримінального процесу, та захищаються їхні законні інтереси, а також реалізуються повноваження цих органів і їх посадових (службових) осіб.

Доводиться, що процесуальні кримінально-правові відносини виникають при провадженні досудового розслідування та судового розгляду кримінальних справ між органами досудового розслідування, прокурором і судом, а також між цими органами та підозрюваними (обвинуваченими), потерпілими, свідками, понятими, експертами, спеціалістами й іншими суб'єктами. Вони виникають на підставі процесуальних норм і носять організаційний, управлінський характер, оскільки регламентують правничу процедуру реалізації прав і обов'язків суб'єктами кримінального провадження.

Обґрунтовується, що поняття «притягнення до кримінальної відповідальності», як і «звільнення від кримінальної відповідальності», належать до кримінально-процесуальних категорій, оскільки означають діяльність з реалізації вимог матеріального права. Така діяльність свідчить про наявність саме процесуальних відносин, хоча умови та підстави для притягнення до кримінальної відповідальності чи звільнення від неї передбачені нормами ЗУпКВ. У зв'язку з цим

визнається, що, використовуючи словосполучення «притягнення до кримінальної відповідальності», не можна у будь-якому разі виключити з охопленої ним сукупності дій з вирішення питання про наявність відновлювальних кримінально-правових (матеріальних) відносин, що є компетенцією суду і тільки суду. Повідомлення особі про підозру не означає, що винуватість підозрюваного повністю доведена, оскільки для самого слідчого, прокурора такий акт не є остаточним висновком про винуватість цієї особи. У такому випадку не приводиться у динамічний стан МРКВ, оскільки підстава для цього ще не сформувалася (не підтверджена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили).

Автором виокремлюються такі основні групи кримінально-виконавчих правовідносин, що безпосередньо задіяні при реалізації кримінальної відповідальності, – це правовідносини, що виникають на підставі норм, які регулюють: 1) діяльність установ виконання покарань (далі – УВП) або Державної виконавчої служби (при виконанні конфіскації майна): а) з питань виконання покарання; б) щодо застосування до засуджених засобів виправлення; в) зі створення умов для виправлення засуджених, г) стосовно звільнення засуджених від покарання і надання їм соціальної допомоги; д) щодо розгляду питань організації виконання покарання у вигляді позбавлення волі; 2) поведінку засуджених: а) при здійсненні установами виконання покарань діяльності з виконання покарання; б) у процесі застосування до засуджених засобів виправлення; в) при створенні УВП умов, необхідних для виправлення засуджених; г) при їх звільненні від покарання і при наданні їм допомоги в процесі звільнення від покарання; д) у процесі вирішення УВП питань організації виконання покарання; 3) взаємодію УВП і засуджених щодо запобігання та розв'язання виникаючих між ними конфліктів; 4) взаємини між особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, та представниками служби пробачії.

**Розділ 4 «Індивідуальний рівень регулювання кримінальної відповідальності»** складається з трьох підрозділів.

*Підрозділ 4.1 «Правозастосування при індивідуальному регулюванні кримінальної відповідальності»* складається з двох пунктів.

У *пункті 4.1.1 «Правозастосування як форма реалізації кримінально-правової політики»* на підставі аналізу різних точок зору доводиться, що правозастосовна форма кримінально-правової політики здійснюється винятково судами шляхом застосування положень ЗУпКВ до реальних випадків вчинення передбачених ним суспільно небезпечних діянь у суворо визначеній процесуальним кримінальним законом правовій процедурі з прийняттям відповідного індивідуально-правового розпорядження.

У *пункті 4.1.2 «Правозастосування в механізмі реалізації кримінальної відповідальності»* обґрунтовується, що у МРКВ правозастосування необхідне для: 1) встановлення юридичного факту (кримінального правопорушення); 2) конкретизації й застосування кримінально-правових засобів впливу на осіб, які визнані винними у вчиненні кримінальних правопорушень; 3) визначення й уточнення обсягу прав і обов'язків суб'єктів відновлювальних кримінальних правовідносин; 4) відновлення порушених прав і законних інтересів потерпілого, суспільства та держави.

У підрозділі 4.2 *«Предмет кримінально-правового регулювання та межі правозастосовної діяльності при реалізації кримінальної відповідальності»* розглядаються проблеми предмета та меж індивідуально-правового регулювання при реалізації кримінальної відповідальності.

Робиться висновок, що безпосереднім предметом кримінально-правового регулювання є вольова поведінка учасників суспільних відносин, через яку лише й можна заохочувати або примушувати. Вольова поведінка як предмет кримінально-правового регулювання може виступати у вигляді вчинків або утримання від вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ЗУпКВ. У кримінальному праві регламентації в індивідуальному порядку підлягають лише ті відносини, що виникають у зв'язку з учиненням особою кримінально-протиправного діяння, ознаки якого передбачені конкретною статтею (частиною статті) Особливої частини ЗУпКВ. Ці відносини під впливом норм ЗУпКВ стають предметом індивідуального кримінально-правового регулювання та можуть бути урегульовані кримінально-правовими засобами в індивідуальному порядку.

Обґрунтовується, що лише кримінальне правопорушення та його склад спроможні визначити межі індивідуально-правового регулювання в МРКВ, а правозастосовна діяльність обмежується нормою, що передбачає саме це кримінальне правопорушення та встановлює санкцію за його вчинення. Відправними точками дослідження меж правозастосування в механізмі реалізації кримінальної відповідальності можна назвати такі: 1) межі індивідуального правового регулювання багато в чому залежать від меж нормативного регулювання та цілком поглинаються ними; 2) межі індивідуального правового регулювання хоча й закріплюються на нормативному рівні, мають низку особливостей, які залежать, насамперед, від виду засобів кримінально-правового впливу, що враховують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення й особу винного; 3) межі індивідуального правового регулювання повністю залежать від встановлення юридичного факту – кримінального правопорушення, що характеризується певними суб'єктивними й об'єктивними ознаками; 4) необхідною передумовою правильного визначення меж кримінально-правового регулювання та правозастосування є кваліфікація кримінального правопорушення, під час якої у вчиненому діянні визначається наявність ознак конкретного складу кримінального правопорушення.

У підрозділі 4.3 *«Акти застосування норм, що встановлюють покарання: поняття та місце в механізмі реалізації кримінальної відповідальності»* розглядаються питання актів застосування норм кримінального права, що встановлюють покарання; останні, будучи самостійним елементом у механізмі реалізації кримінальної відповідальності, виступають як офіційний підсумок і вираження правозастосовної діяльності. Акт застосування норм, що встановлюють покарання, – це офіційне рішення в конкретному кримінальному провадженні, що індивідуалізує права й обов'язки сторін відновлювальних кримінальних правовідносин і містить індивідуальне державно-владне веління про застосування засобів державно-примусової форми реалізації кримінальної відповідальності, спрямоване на індивідуальне правове регулювання суспільних відносин, що може бути оскаржене в чітко визначеній процесуальним законом правничій процедурі.

Автором аргументується положення, відповідно до якого акт застосування норм, що встановлюють покарання, бере участь у реалізації всіх функцій кримінальної відповідальності, виступаючи багатофункціональним юридичним засобом. В акті застосування норм, що встановлюють покарання, конкретизуються права й обов'язки сторін кримінальних правовідносин. У ньому чітко та зрозуміло вказується, як повинні діяти учасники правовідносин, які обов'язки та права вони повинні втілити в своїй поведінці (діяльності), а відхилення від встановленого варіанта може спричинити негативну реакцію для всіх сторін правовідносин. Тим самим акт застосування норм, що встановлюють покарання, організовує діяльність (поведінку) суб'єктів, які реалізують акт застосування, та поведінку суб'єктів, які зазнають на його основі несприятливих правообмежень. Іншими словами, такий акт визначає межі та форму негативної реакції держави на вчинене кримінальне правопорушення.

**Розділ 5 «Система кримінально-правових засобів впливу на осіб, визнаних винними у вчиненні кримінальних правопорушень, в механізмі реалізації кримінальної відповідальності»** складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі 5.1 *«Різні види заохочення в механізмі реалізації кримінальної відповідальності»* розглядається сутність заохочення в кримінальному праві. Робиться висновок, що кримінально-правове заохочення: 1) є самостійним різновидом юридичних норм, представляючи собою встановлене державою правило поведінки, дотримання якого стимулюється виключенням, пом'якшенням або повним усуненням кримінально-правових обмежень; 2) є різновидом позитивного стимулу, сутність якого полягає в тому, що він завжди надає особі, яка потрапила під юрисдикцію ЗУпКВ або ввійшла з ним у безпосередній конфлікт, можливості вирішити його в правовому полі; 3) означає усунення або пом'якшення реальних або потенційних кримінально-правових обтяжень за наявності умов, передбачених відповідною нормою; 4) завжди звернено тільки до фізичної особи, у суспільно корисній поведінці якої зацікавлені суспільство та держава, тобто має особистий (індивідуальний, персональний) характер; 5) надає право особі протидіяти кримінальним правопорушенням за наявності обставин, що елімінують кримінальну протиправність діяння. Заохочення, регламентоване ст. 96-5 КК України, щодо звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру не вносить додаткових особливостей у вказані властивості кримінально-правового заохочення. Це пов'язано з тим, що заохочується не юридична особа, а її уповноважена фізична особа (не переходуватися від органів досудового слідства та суду), яка вчинила будь-який злочин, зазначений у ст. 96-3 КК України.

Доводиться, що для пояснення роботи МРКВ можуть бути використані не всі види кримінально-правового заохочення. Безпосередньо пов'язані з реалізацією кримінальної відповідальності тільки заохочувальні норми, що передбачені ч. 4 ст. 74, ч. 1 ст. 75, ч. 2 ст. 78, ч. 4 і 5 ст. 79, ст. 81, ст. 82, ч. 4 і 5 ст. 83, ст. 85–87, ст. 91, ст. 96<sup>5</sup>, ст. 104, ст. 105, ст. 107 КК України. Не можна заперечувати і значення обставин, що елімінують кримінальну протиправність діяння (ч. 1 ст. 36, ч. 1 ст. 39, ч. 1 і 2 ст. 43 КК України), а також норм, що регулюють питання добровільної відмови. Ці норми ЗУпКВ дозволяють відмежувати кримінально каране від некараного. Крім того, інститут звільнення від кримінальної відповідальності

дозволяє суду не «запускати» механізм реалізації такої відповідальності у випадках, чітко регламентованих КК України.

Обґрунтовується, що для реалізації кримінальної відповідальності особливе значення має інститут звільнення від покарання і його відбування.

У підрозділі 5.2 *«Система покарань у механізмі реалізації кримінальної відповідальності»* розглядаються теоретичні та практичні проблеми реалізації окремих видів покарань. Робиться висновок, що систему покарань, передбачену статтею 51 КК України, не можна визнати досконалою як з погляду теорії, так і з позицій практики реалізації окремих видів покарань. Тому необхідно: 1) скоротити кількість видів покарань у переліку, передбаченому ст. 51 КК України; 2) розробити та здійснити низку заходів, необхідних для зміни на законодавчому рівні кримінально-правового регулювання застосування видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, щоб уплинути на розширення практики застосування цих видів покарань; 3) провести повномасштабну ревізію санкцій статей (частин статей) Особливої частини КК України; 4) спрямувати зусилля держави на розроблення та вживання заходів із запобігання кримінальним правопорушенням. Особливе місце тут має посідати дослідження визначення дієвості застосування позбавлення волі, оскільки цей вид покарання лише на певний час може запобігати вчиненню нових злочинів, але загалом не досягати мети, визначеної ЗУпКВ. Заперечується доцільність застосування позбавлення волі за вчинення кримінальних проступків.

У підрозділі 5.3 *«Інші кримінально-правові засоби впливу в механізмі реалізації кримінальної відповідальності»* досліджуються питання правничої природи примусових заходів медичного характеру, примусового лікування, спеціальної конфіскації майна та порядку їх застосування. Зазначається, що перший та другий з цих заходів не є складовою змісту кримінальної відповідальності. Не зважаючи на примусовий характер, вони є заходами лікування, а не покаранням, і полягають в наданні особі, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, медичної допомоги. Навіть, якщо розглядувані заходи застосовуються до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у стані обмеженої осудності або у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку, а потім одужали, або захворіли на психічну хворобу під час відбування покарання, – їх слід розглядати як окремий кримінально-правовий засіб, який бере участь у реалізації кримінальної відповідальності, але не підмінює її. У такому разі примусові заходи медичного характеру, а також примусове лікування можуть застосовуватися разом з покаранням або іншим кримінально-правовим засобом впливу і в будь-якому випадку носитимуть допоміжний характер щодо досягнення мети останніх.

У тому разі, якщо особа вчиняє суспільно небезпечне діяння у стані неосудності, вона не є суб'єктом кримінального правопорушення і не може нести кримінальну відповідальність. Однак факт заподіяння суспільно небезпечних наслідків свідчить про підвищену суспільну небезпеку хворого. Крім того, наявність хвороби вимагає здійснення над такими особами медичного спостереження та їх лікування. Завдяки цим обставинам до них, аж до видужання, можуть бути застосовані примусові заходи медичного лікування.

Констатується, що примусові заходи медичного характеру, що застосовані до неосудних осіб, не впливають на функціонування МРКВ. У разі, якщо вони

застосовані разом з покаранням до обмежено осудних осіб, їх слід розглядати як такі, що пов'язані з певним корегуванням відновлювальних правовідносин, у межах яких функціонує МРКВ. Теж саме можна сказати й про примусове лікування та спеціальну конфіскацію: вони стосуються додаткових обмежень прав і свобод засудженого, але процес протікання реалізації кримінальної відповідальності вони кардинально не видозмінюють, а лише ускладнюють його додатковими обтяженнями.

Аналізуються особливості реалізації спеціальної конфіскації. Виходячи з положень ч. 1 ст. 96-1 КК, спеціальна конфіскація встановлена за умови вчинення умисного злочину або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а так само передбаченого ч. 1 ст. 150, ст. 154, ч.ч. 2 і 3 ст. 159-1, ч. 1 ст. 190, ст. 192, ч. 1 ст.ст. 204, 209-1, 210, ч.ч. 1 і 2 ст.ст. 212, 212-1, ч. 1 ст.ст. 222, 229, 239-1, 239-2, ч. 2 ст. 244, ч. 1 ст.ст. 248, 249, ч.ч. 1 і 2 ст. 300, ч. 1 ст.ст. 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362, с. 363, ч. 1 ст.ст. 363-1, 364-1, 365-2 КК України. На відміну від конфіскації майна, спеціальна конфіскація не належить до видів покарання. Конфіскація майна стосується засудженого, а при застосуванні спеціальної конфіскації може вилучатися й майно третіх осіб, у яких воно перебуває, чи яким воно належить на праві власності. Спеціальній конфіскації підлягають предмети, засоби та знаряддя вчинення злочину незалежно від того, належать вони засудженому чи іншій особі, яка може бути й невинною у вчиненні злочину. Разом з тим спеціальна конфіскація не може бути застосована до майна, яке перебуває у власності добросовісного набувача.

У підрозділі 5.4 «Судимість в механізмі реалізації кримінальної відповідальності» розглядаються питання судимості. Виокремлення судимості як кримінально-правового засобу впливу пов'язано з тим, що судимість особи, яка вчинила злочин, є завершальним етапом реалізації щодо вказаної особи кримінальної відповідальності. З огляду на зміни, що відбуваються у кримінально-правовому регулюванні й актуалізацію питання введення інституту кримінального проступку до системи кримінально-противних діянь, підкреслено, що інститут судимості повністю оминає наслідки вчинення кримінальних проступків і є наслідком вчинення злочинів та призначення за їх вчинення конкретного виду й строку (розміру) покарання. Тобто, для осіб, які притягнуті до кримінальної відповідальності з призначенням відповідного покарання, судимість пролонгує тривалість несприятливих наслідків у зв'язку з учиненими злочинами та відповідним реагуванням держави на їх вчинення для досягнення мети виправлення (ресоціалізації) таких осіб. Одна частина таких наслідків має винятково кримінально-правовий характер, інша – загальноправовий характер. Крім того, аналіз кримінально-виконавчого законодавства дає підстави стверджувати про наявність й кримінально-виконавчих наслідків судимості особи, яка вчинила злочин та притягнена до кримінальної відповідальності з призначенням покарання.

Констатується, що строк судимості включає такі три періоди: 1) час між днем набрання обвинувальним вироком законної сили та до дня початку виконання покарання; 2) час виконання (відбування) покарання (як основного, так і

додаткового, якщо воно виконується після відбування основного покарання) чи частини цього часу; 3) іспитовий строк (від одного року до восьми років), перебіг якого після відбуття покарання (строкового й одноактного), необхідний для погашення чи зняття судимості. Зазначені проміжки часу, передбачені ст. 89 КК України, диференційовані щодо окремих видів і строків покарань, злочинів різної тяжкості. Іспитовий строк (від одного року до восьми років) погашення судимості починає вираховуватися з наступного дня після відбуття покарання (основного й додаткового).

Аналізуючи положення КК, автор робить висновок, що погашення судимості – це автоматичне припинення дії інституту судимості стосовно особи, якій призначене покарання, що було нею відбуто або вона була звільнена від подальшого його відбування, або звільнена від відбування покарання з випробуванням, після закінчення строків, встановлених ст. 89 КК, за умови не вчинення нею злочинів протягом таких строків. Зняття судимості – такий самий юридичний факт, як і її погашення. При цьому зняття судимості здійснюється судом достроково, а її погашення відбувається автоматично після закінчення визначеного законом строку. Погашення та зняття судимості зупиняє функціонування МРКВ.

У підрозділі 5.5 *«Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб і їх призначення в механізмі реалізації кримінальної відповідальності»* досліджуються норми Розділу XIV<sup>1</sup> *«Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб»*, які набули законної сили з 1 вересня 2014 року. Вивчаються питання регламентації застосування штрафу, ліквідації, конфіскації майна до юридичних осіб. Розкриваються окремі проблеми можливого правозастосування вказаних засобів впливу на юридичних осіб. Акцентується увага на тому, що проблеми юридичної особи як суб'єкта кримінального правопорушення або суб'єкта кримінальної відповідальності актуалізуються з огляду на те, що законодавець фактично передбачив у розділі XVI<sup>1</sup> Загальної частини КК заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, однак це не змінило підходів до визнання суб'єктом злочину саме фізичних осіб. Юридичні особи не можуть виступати суб'єктами кримінального правопорушення, оскільки в будь-якому разі рішення приймає саме людина, наділена свідомістю та волею, що уможливлює вирішення питання про її осудність чи неосудність (деліктоздатність). Український законодавець фактично визнав юридичну особу «суб'єктом» реалізації кримінальної відповідальності за вчинення їхньою уповноваженою особою: 1) від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених ст.ст. 209, 306, ч. 1 і 2 ст. 368-3, ч. 1 і 2 ст. 368-4, ст.ст. 369, 369-2 КК України; 2) незабезпечення виконання покладених на неї законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із злочинів, передбачених у ст.ст. 209, 306, ч. 1 і 2 ст. 368-3, ч. 1 і 2 ст. 368-4, ст.ст. 369, 369-2 КК України; 3) від імені юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених ст.ст. 258–258-5 КК України; 4) від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 109, 110, 113, 146, 147, ч.ч. 2–4 ст. 159-1, 160, 260, 262, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України.

## ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової проблеми, яка полягає в розробленні теоретичних засад механізму реалізації відповідальності у кримінальному праві, що має слугувати виконанню завдань КК України та захисту прав і інтересів особи (у т. ч. потерпілого від кримінального правопорушення), соціуму, держави та людства від кримінально-протиправних посягань. За результатами дослідження зроблено такі висновки:

1. Відповідальність – це феномен, що об'єктивно існує як обов'язковий вияв унормування суспільних відносин і відображає реальну необхідність узгодження поведінки суб'єктів інтерактивного спілкування в сучасному соціумі. Виходячи з цього, відповідальність зазвичай розглядається як єдність внутрішніх спонукань особи та велінь обов'язку, форм зовнішнього та внутрішнього контролю, співвідношення можливості та здатності людини передбачати результати своїх дій, визнавати їх своїми. Такий підхід до змісту відповідальності притаманний і філософії, і соціології, і етиці.

2. Механізм реалізації кримінальної відповідальності включає чотири групи правничих засобів. Першу групу складають юридичні факти та норми кримінального права, що забезпечують нормативне упорядкування кримінальної відповідальності. До другої групи входять запобіжні, відновлювальні та забезпечувальні правовідносини. Третя група утворюється за рахунок системи кримінально-правових засобів впливу на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Остання включає індивідуальне кримінально-правове регулювання, що підключається до попередніх груп за необхідності. Запропонована структура механізму реалізації кримінальної відповідальності дозволила нам визначити алгоритм дослідження.

3. Вивчення проблем механізму реалізації кримінальної відповідальності ускладнюється відсутністю системних досліджень цього кримінально-правового феномену. Розгляд же окремих питань (наприклад, визначення поняття та мети кримінальної відповідальності, кримінально-правових відносин, кримінально-правових засобів впливу на осіб, які визнанні винними у вчиненні кримінальних правопорушень, тощо без їхнього взаємозв'язку між собою), що не виходить за межі абстрактної характеристики блоків (елементів) механізму, призводить до того, що ці елементи практично не наповнюються власне кримінально-правовим змістом. Тому «робочий» арсенал кримінального права – такі його інститути, як звільнення від кримінальної відповідальності, категорії кримінальних правопорушень, зворотна дія закону про кримінальну відповідальність, співучасть у кримінальному правопорушенні, обставини, що елімінують протиправність діяння, звільнення від покарання тощо, – традиційно розглядається поза будь-яким зв'язком із проблемою механізму реалізації відповідальності у кримінальному праві. Як наслідок цього, вчення про механізм реалізації кримінальної відповідальності слід визнати прискорювачем для розвитку та формою перевірки будь-якої загальнотеоретичної концепції механізму кримінально-правового регулювання і його елементів, оскільки відвернений аналіз проблеми ніяк не впливає на заключні висновки вчених-криміналістів.

4. Реалізація кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення розглядається як процес втілення в поведінку суб'єктів регульованих суспільних відносин розпоряджень норми кримінального права (волі законодавця). Для забезпечення ритмічного й ефективного процесу реалізації норми кримінального права існує спеціальний механізм, в якому всі елементи мають бути узгоджені між собою, щоб сама така норма була викладена в ЗУпКВ коректно й однозначно сприймалася правозастосовувачем, а засоби кримінально-правового впливу були ефективні, що дозволило б виконати завдання кримінального права в цілому. У зв'язку з тим, що практика застосування кримінально-правових засобів впливу на осіб, які вчинили конкретне діяння, що містить всі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого конкретною статтею (частиною статті) Особливої частини ЗУпКВ, недостатньо дієва, виникає необхідність переосмислення всіх правореалізаційних процесів у кримінальному праві для з'ясування причин неефективності дії багатьох норм кримінального права. Це пов'язано, насамперед з тим, що для виявлення функціонально здатного до роботи стану абстрактних моделей (конструкції конкретної норми, її зв'язків з іншими нормами кримінального права), що показують структурно-функціональні взаємозалежності та сучасний зміст правореалізаційних процесів, необхідно постійно моніторити результати функціонування механізму реалізації кримінальної відповідальності при здійсненні того чи іншого суспільно небезпечного діяння. Такий підхід дозволить не тільки виявити недоліки в застосуванні норм кримінального права, а й створити надійну систему орієнтирів для своєчасної криміналізації та декриміналізації суспільно небезпечних діянь.

5. Дія механізму реалізації кримінальної відповідальності за схемою: юридичний факт – норма кримінального права – кримінально-правові відносини – індивідуальне кримінально-правове регулювання – процесуальні кримінальні правовідносини – індивідуальне кримінально-правове регулювання – кримінально-правові засоби впливу на осіб, визнаних винними у вчиненні кримінальних правопорушень, – виконавчі кримінальні правовідносини, – дозволяє відвести центральне місце в ньому системі правових відносин.

6. Правовідносини є не лише єдиним форматом реалізації норм кримінального права, але й єдиним форматом реалізації кримінальної відповідальності особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення. Крім того, правовідносини є засобом індивідуального впливу на поведінку людей та специфічним інструментом переведення загальних (законодавчих) моделей поведінки в площину конкретних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків для суб'єктів кримінального права. Усе це дає підстави стверджувати про те, що правовідносини належать до механізму реалізації кримінальної відповідальності, причому вони мають розглядатись як його «серцевина».

7. Норма кримінального права, що встановлює покарання за вчинення кримінального правопорушення, виконує дві функції – запобіжну та відновлювальну. Тому вона породжує два види правовідносин: запобіжні та відновлювальні. Запобіжні правовідносини виникають з моменту введення норми кримінального права в дію між особою, яка є потенційним суб'єктом кримінального правопорушення, та державою. Змістом їх є відповідні кореспондуючі права й

обов'язки вказаних суб'єктів. Якщо в межах цих відносин відбувається невиконання кримінально-правового обов'язку не вчиняти діяння, передбачене нормою ЗУпКВ, то виникають відновлювальні кримінально-правові відносини між державою (а також потерпілим від кримінального правопорушення) й особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, в рамках яких і реалізується кримінальна відповідальність особи, яка не виконала цей обов'язок. Крім того, треба акцентувати увагу на тому, що норми кримінального права ніякої регулятивної функції не виконують, оскільки регулювання – це не функція права, а метод виконання всіх правничих функцій. Функція не може бути ідентичною методу (режиму) її виконання.

8. Унаслідок порушення суб'єктивних прав учасників запобіжних кримінальних правовідносин або невиконання ними своїх юридичних обов'язків починає функціонувати правничий механізм відновлення правопорядку: у суб'єктів кримінальних правовідносин виникають нові суб'єктивні права та нові юридичні обов'язки. Такі права й обов'язки вже існують в запобіжних кримінальних правовідносинах у потенційному вигляді як самостійні елементи структури суб'єктивного права й юридичного обов'язку. Поява нових прав і обов'язків не скасовує попередніх. Держава й особа, визнана винною у вчиненні кримінальних правопорушень, і після вчинення діяння, передбаченого ЗУпКВ, продовжують володіти взаємними правами й обов'язками, які виникли з моменту потрапляння особи під юрисдикцію держави. Інша справа, що для суб'єкта запобіжних правовідносин, який порушив заборону, додержання передбачених ЗУпКВ обов'язків з цього часу забезпечується можливістю призначення, а на певних етапах розвитку відновлювальних правовідносин – реальним застосуванням до нього засобів кримінально-правового впливу. Так, повторне невиконання кримінально-правових обов'язків істотно змінює кримінально-правовий статус особи, причому як з моменту виникнення, так і при подальшому розвитку відновлювальних правовідносин (ст. 32, 33, 34, п. 1 ч. 1 ст. 67, ст. 70, ст. 71 КК). Крім того, особа не може бути звільнена від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених статтями 45–48, 97 КК.

9. Кримінальна відповідальність реалізується через систему кримінально-правових засобів впливу. Усі кримінально-правові засоби застосовуються лише за ті діяння, що передбачені ЗУпКВ як кримінальні правопорушення; підставою застосування до осіб таких засобів є вчинення ними суспільно небезпечного діяння, що містить склад кримінального правопорушення, передбаченого ЗУпКВ. Основним при цьому слід визнати те, що особа, яка вчинила це діяння, є винною й її вина цілком доведена у встановленій процесуальним кримінальним законом правничій процедурі. Незаконним буде визнаватися позбавлення чи обмеження прав і свобод засудженого, що не передбачене ЗУпКВ і не складає зміст конкретного кримінально-правового засобу впливу на особу, визнану винною у вчиненні кримінального правопорушення. Ніхто інший, крім засудженого, не може перетерплювати такі обмеження. Усі кримінально-правові засоби впливу застосовуються лише на підставі норм ЗУпКВ після судового розгляду кримінального провадження, в ході якого аналізуються різні докази, отримані під час досудового розслідування. Правнича процедура одержання доказів і

призначення покарання врегульована процесуальним кримінальним законом. Процес реалізації призначеного кримінально-правового засобу впливу залежить від його виду та регламентується нормами виконавчого кримінального процесу.

10. Кримінально-правовими засобами у власному змісті слід розуміти спеціально передбачені та чітко регламентовані КК певні способи впливу суду, Президента України (при помилуванні) та Верховної Ради України (при амністії) на поведінку осіб, які визнані винними у вчиненні кримінального правопорушення, з метою відновлення соціальної справедливості, виправлення (обов'язкового лікування для примусових заходів лікування), у тому числі шляхом змінення обтяжень для цих осіб, а також запобігання вчиненню ними нових кримінальних правопорушень. Систему кримінально-правових засобів реагування на вчинення кримінально караного діяння складають: 1) різні види заохочення, передбачені нормами закону про кримінальну відповідальність; 2) покарання; 3) інші заходи кримінально-правового характеру; 4) судимість; 5) заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

11. Заохочувальна норма кримінального права – це окремий різновид норм кримінального права, що розглядається як встановлене державою правило поведінки, дотримання якого стимулюється пом'якшенням або повним усуненням кримінально-правових обмежень у зв'язку з добровільною суспільно схвалюваною поведінкою особи, а також можливістю надання права особі протидіяти з кримінальним правопорушенням (останнє не стосується механізму реалізації кримінальної відповідальності). Серед усієї сукупності зазначених засобів кримінально-правового впливу заохочувального характеру слід виділяти ті, які забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності у двох її формах і ті, які не беруть участі у процесі її реалізації. Окремо щодо звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру за ст. 96<sup>5</sup> КК України слід зауважити таке. З назви цієї статті може скластися враження, що заохочується юридична особа, однак вимога (не переховуватися від органів досудового слідства та суду) щодо поведінки висуваються її уповноваженій особі, яка вчинила будь-який злочин, зазначений у статті 96<sup>3</sup> КК України.

12. Покарання – кримінально-правовий засіб впливу примусового характеру, який застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, та полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

13. Покарання наповняє змістом одну з форм реалізації кримінальної відповідальності, підставою для його застосування є факт набрання обвинувальним вироком суду законної сили. Тому його не можна ототожнювати з кримінальною відповідальністю. Покарання є складовою частиною системи кримінально-правових засобів впливу на осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення. Поняття «кримінальна відповідальність» ширше, ніж поняття «покарання». Кримінальна відповідальність – це обов'язок особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, відповісти за вчинене, що реалізується не тільки через покарання, а й через інші засоби кримінально-правового впливу. Тобто, покаранням не вичерпується цілком зміст кримінальної відповідальності. КК України передбачає кримінальну відповідальність без призначення покарання та

судимості та кримінальну відповідальність із призначенням покарання та судимістю. Такий висновок випливає з аналізу ч. 4 ст. 74 КК і ст. 105 КК України. У цих випадках мова йде про звільнення від покарання. Суд у такому випадку постановляє обвинувальний вирок, але покарання не призначає. Згідно з ч. 4 ст. 74 КК України особа звільняється від покарання без яких-небудь умов, а що стосується неповнолітніх, то до них замість покарання застосовуються примусові заходи виховного характеру, що належать до підсистеми заохочувальних норм. Тобто, наявність обвинувального вироку суду, що набрав законної сили, свідчить про факт накладення на особу кримінальної відповідальності, хоча в такому випадку покарання й не призначається.

14. Покарання як засіб кримінально-правового впливу на осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, слід відрізняти від засобів кримінального права, які забезпечують законність, обґрунтованість та вмотивованість покарання. Під останніми нами розуміються передбачені ЗУпКВ межі, встановлені в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини закону про кримінальну відповідальність, що передбачає відповідне покарання за вчинене кримінальне правопорушення, та певні правила, за допомогою яких створюються законодавчі вимоги для обрання судом виду та розміру (строку) такого покарання, яке відповідає тяжкості вчиненого кримінального правопорушення й особі винного.

15. Судимість – це правничий стан особи, що є результатом засудження її судом до будь-якого виду покарання за вчинений злочин та триває з дня набрання обвинувальним вирокком законної сили та до закінчення обмеженого законом строку або до визнання судом цього строку достатнім і полягає в настанні для особи відповідних наслідків загальноправового, кримінально-правового та кримінально-виконавчого характеру у випадках, передбачених нормативно-правовими актами України, для досягнення та закріплення мети покарання. Судимість має строковий характер. Закон визначає момент виникнення (з дня набрання обвинувальним вирокком законної сили) та встановлює підстави її припинення. Такими підставами є погашення судимості й її зняття. Після цього припиняються виниклі з моменту вчинення злочину будь-які кримінально-правові відносини і кримінальна відповідальність щодо особи, яка визнана винною у його вчиненні, вважається реалізованою в повному обсязі.

16. Через засоби кримінально-правового характеру має реалізовуватися кримінальна відповідальність щодо юридичних осіб задля впливу на діяльність її уповноважених осіб, щоб змусити їх виконувати безпосередні приписи закону, що встановлюють обов'язок або заборону на здійснення певних дій. Застосування вказаних засобів має унеможливити здійснення діяльності, що не відповідає установчим документам або оголошеній меті юридичної особи, та діянь, які заподіюють шкоду або створюють загрозу заподіяння шкоди особі, соціуму, державі або людству, що вчиняються від імені або в інтересах даної юридичної особи або дозволяються, санкціонуються, схвалюються чи використовуються органом або особою, яка виконує функції управління юридичною особою.

17. Основними напрямками подальшої роботи над КК України слід визнати: а) удосконалення системи покарань за видами та санкціями, що призведе до підвищення ефективності цієї системи та зниження кількості осіб, засуджених до

позбавлення волі. Останньому особливо перешкоджає та обставина, що суди позбавлені можливості призначати покарання у виді громадських робіт, виправних робіт та арешту, які покликані слугувати альтернативою позбавлення волі; б) конструювання норм про відповідальність за економічні кримінальні правопорушення у зв'язку з реформуванням економіки країни та відновленням законодавчої бази інших галузей права, які регулюють підприємницьку, банківську, митну, страхову й іншу господарську діяльність; в) удосконалення норм про відповідальність за злочини, що пов'язані з проявом організованої злочинності; г) віднесення деяких норм кримінального права про відповідальність за злочини невеликої тяжкості до категорії кримінальних проступків або їх декриміналізація зі встановленням при цьому за їх вчинення цивільно-правової відповідальності; д) приведення окремих норм КК у відповідність до норм міжнародного права; е) збільшення переліку злочинів, за вчинення уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи яких кримінальна відповідальність реалізовуватиметься до юридичної особи, за рахунок, наприклад, злочинів проти довілля, злочинів у сфері господарської діяльності тощо; ж) розроблення та включення до ЗУпКВ дефініцій, без яких неможливим є подальший розвиток кримінального права України: кримінальної відповідальності й її мети, потерпілого від кримінального правопорушення та меж захисту його прав, системи кримінально-правових засобів впливу тощо; и) усунення конструктивних недоліків чинних норм з метою виключення можливості різного тлумачення їх у правозастосовній практиці.

18. Проведене дослідження дозволило запропонувати внесення змін до чинного ЗУпКВ, що викладені в додатках до дисертаційної роботи в вигляді законопроекту. Пропонується внести до КК України статті 1-1, 1-2, 1-3, 2-1 та змінити редакцію ч. 1 ст. 44, ст. 45, ст. 46, ч. 6 ст. 74, ст. 97, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 258-3, ч. 4 ст. 258-5, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1, ст. 372.

## СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

### *Монографія:*

1. Митрофанов И. И. Уголовно-правовое учение о механизме реализации уголовной ответственности : монография / И. И. Митрофанов. – Одесса : Издательство: «Фенікс», 2014. – 448 с.

### *Статті у наукових фахових виданнях:*

1. Митрофанов І. І. Сучасні підходи до розв'язання проблем реалізації кримінальної відповідальності / І. І. Митрофанов // Юридична Україна. – 2009. – № 11–12. – С. 109–115.

2. Митрофанов І. І. Проблеми виконання судового рішення як стадії реалізації кримінальної відповідальності / І. І. Митрофанов // Віче. – 2010. – № 2. – С. 20–22.

3. Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби забезпечення законності та обґрунтованості покарання / І. І. Митрофанов // Юридична Україна. – 2010. – № 1. – С. 102–108.

4. Митрофанов І. І. Кримінально-виконавчі наслідки судимості / І. І. Митрофанов // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 258–264.
5. Митрофанов І. І. Проблеми визнання юридичної особи суб'єктом кримінальної відповідальності / І. І. Митрофанов // Право і суспільство. – 2010. – № 1. – С. 88–94.
6. Митрофанов І. І. Необхідність розробки механізму реалізації відповідальності наукою кримінального права / І. І. Митрофанов // Право і суспільство. – 2010. – № 4. – С. 173–179.
7. Митрофанов І. І. Сучасне кримінально-правове розуміння механізму реалізації відповідальності / І. І. Митрофанов // Право України. – 2011. – № 4. – С. 184–190.
8. Митрофанов І. І. Окремі методологічні помилки при дослідженні проблем кримінальної відповідальності / І. І. Митрофанов // Право і суспільство. – 2010. – № 6. – С. 184–189.
9. Митрофанов І. І. Актуальні проблеми системи покарань / І. І. Митрофанов // Юридична Україна. – 2011. – № 6. – С. 113–118.
10. Митрофанов І. І. Роль процесуальних норм у механізмі реалізації кримінальної відповідальності / І. І. Митрофанов // Право і суспільство. – 2011. – № 1. – С. 199–203.
11. Митрофанов І. І. Засоби реалізації кримінальної політики / І. І. Митрофанов // Право і суспільство. – 2011. – № 5. – С. 145–150.
12. Митрофанов І. І. Об'єкт кримінально-правових відносин / І. І. Митрофанов // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : зб. наук. статей. Випуск 27. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2011. – С. 266–275.
13. Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу в механізмі реалізації норм, що встановлюють покарання за вчинення злочинів / І. І. Митрофанов // Право України. – 2012. – № 7. – С. 239–245.
14. Митрофанов І. І. Яким бути закону про кримінальну відповідальність? / І. І. Митрофанов // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна № 1028. Серія «Право». – 2012. – № 12. – С. 250–254.
15. Митрофанов І. І. Система покарань у механізмі реалізації кримінальної відповідальності / І. І. Митрофанов // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Серія «Юриспруденція». – Випуск 5. – Одеса, МГУ. – 2013. – С. 194–198.
16. Митрофанов І. І. Запобіжна функція кримінального права та кримінально-правові відносини: який між ними зв'язок? / І. І. Митрофанов // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2015. – № 4. – С. 131–139.
17. Митрофанов І. І. Проблеми реалізації кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів в бойовій обстановці / І. І. Митрофанов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2015. – Випуск 33. – Том 2. – С. 108–111.

18. Митрофанов І. І. Проблеми пропуску процесуальних строків / І. І. Митрофанов // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2015. – № 3. – С. 129–137.

19. Митрофанов І. І. Механізм реалізації кримінальної відповідальності: у чому дискусійність? / І. І. Митрофанов // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2016. – № 7. – С. 167–175.

20. Митрофанов І. І. Категорії кримінального права: вимисел чи реальність? / І. І. Митрофанов // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2016. – № 2 (13). – С. 46–57.

21. Митрофанов І. І. Політичне протистояння за кримінальне право та кримінально-правова політологія / І. І. Митрофанов // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2016. – № 9. – С. 120–128.

***Статті у зарубіжних виданнях та наукових фахових виданнях України, що входять до міжнародних наукометричних баз:***

1. Митрофанов И. И. Уголовное правонарушение как юридический факт для начала реализации уголовной ответственности» / И. И. Митрофанов // Библиотека криминалиста. – 2013. – № 2(7). – С. 187–199.

2. Митрофанов И. И. К вопросу о понятии уголовной ответственности и механизма ее реализации / И. И. Митрофанов // Вестник Самарской государственной академии. Серия «Право». – 2013. – № 1 (13). – С. 117–123.

3. Митрофанов И. И. Освобождение от уголовной ответственности в Украине: к вопросу о правовой природе и регулировании / И. И. Митрофанов // Библиотека криминалиста : научный журнал. – 2014. – № 2. – С. 326–337.

4. Митрофанов И. И. Системность уголовного законодательства Украины в контексте учения о механизме реализации уголовной ответственности / И. И. Митрофанов // Legea si Viata. – 2015. – № 5/2. – С. 54–58.

5. Митрофанов И. И. Законодательная форма реализации уголовно-правовой политики России и Украины / И. И. Митрофанов // Legea si Viata. – 2015. – № 6/3. – С. 85–89.

6. Митрофанов И. И. Организация в уголовно-правовых отношениях / И. И. Митрофанов // Legea si Viata. – 2015. – № 7/2. – С. 62–89.

7. Митрофанов И. И. Взаимное проникновение материального, процессуального и исполнительного уголовного права / И. И. Митрофанов // Библиотека криминалиста : научный журнал. – 2015. – № 5(22). – С. 144–154.

8. Митрофанов І. І. Що ж регулюється кримінальним правом? / І. І. Митрофанов // Наше право. – 2016. – № 1. – С. 92–98.

9. Митрофанов І. І. Функції норм кримінального права / І. І. Митрофанов // Наше право. – 2016. – № 2. – С. 88–94.

10. Митрофанов І. І. Поняття кримінально-правових норм та їх види в механізмі реалізації кримінальної відповідальності / І. І. Митрофанов // Європейські перспективи. – 2016. – № 1. – С. 65–72.

11. Митрофанов І. І. Кримінально-правова норма та пов'язані з нею веління / І. І. Митрофанов // Публічне право. – 2016. – №1 (21). – С. 172–179.

***Праці апробаційного характеру:***

1. Митрофанов І. І. Політика у сфері протидії злочинності та проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності / І. І. Митрофанов // *Правова політика української держави : зб. наук. статей і тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 19–20 лютого 2010 р.). – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. – Том. 2. – С. 145–149.*
2. Митрофанов І. І. Особливості реалізації відповідальності неповнолітніх за кримінальним правом України / І. І. Митрофанов // *Боротьба з правопорушеннями у молодіжному середовищі: вітчизняний та міжнародний досвід : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 2 червня 2010 року). – Донецьк : Донецький юридичний інститут ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2010. – С. 158–160.*
3. Митрофанов І. І. Окремі аспекти реалізації функції запобігання злочинам у кримінальному праві / І. І. Митрофанов // *Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : зб. тез міжнародної наукової конференції (м. Запоріжжя, 5 листопада 2010 року) : у 3-х частинах. – Запоріжжя : Юридичний інститут ДДУВС, 2010. – Частина II. – С. 53–54.*
4. Митрофанов І. І. Проблеми класифікації кримінально-правових норм / І. І. Митрофанов // *Актуальні проблеми юридичної науки : зб. тез міжнародної наукової конференції «Дев'яті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 12–13 листопада 2010 року) : у 4-х частинах. – Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2010. – Частина четверта: «Кримінальне право. Кримінологія. Кримінально-виконавче право. Кримінальний процес. Криміналістика. Судова експертиза». – С. 53–54.*
5. Митрофанов І. І. Поняття стадій реалізації кримінальної відповідальності / І. І. Митрофанов // *Від громадянського суспільства – до правової держави: Теорія та практика протидії злочинності : зб. тез доповідей VI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 15 квітня 2011 р.). – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 132–134.*
6. Митрофанов І. І. Джерела кримінально-правових норм / І. І. Митрофанов // *Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 20-21 травня 2011 року). – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – С. 324–329.*
7. Митрофанов И. И. Институт потерпевшего в уголовном праве / И. И. Митрофанов // *Уголовное право в эволюционирующем обществе: проблемы и перспективы : сб. науч. ст. по мат. II междунар. науч.-практ. конф. (г. Курск, 10 мая 2011 г.) / ред. кол. : С. Г. Емельянов [и др.] ; Юго-Зап. гос. ун-т. – Курск, 2011. – С. 61–65.*
8. Митрофанов І. І. Стан дослідження проблем механізму реалізації кримінальної відповідальності / І. І. Митрофанов // *Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 19–20 квітня 2012 року). – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 313–317.*
9. Митрофанов И. И. Существует ли индивидуально-правовое регулирование в уголовном праве / И. И. Митрофанов // *Основні напрями розвитку кримінального*

права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11–12 жовт. 2012 року). – Х. : Право, 2012. – С. 141–145.

10. Митрофанов І. І. Кримінальні та кримінальні процесуальні відносини: окремі аспекти співвідношення / І. І. Митрофанов // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конференції, присвяченої 95-річчю з дня народження М. В. Салтєвського (м. Одеса, 2 листопада 2012 року). – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 129–137.

11. Митрофанов І. І. О субъектах уголовных правоотношений / И. И. Митрофанов // Современное состояние и проблемы уголовного и уголовно-процессуального права, юридической психологии : материалы междунар. науч.-практ. конф. Секция «Уголовное право» (г. Волгоград, 13–14 дек. 2012 года). – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 248–256.

12. Митрофанов І. І. Роздуми щодо сучасної кримінально-правової політики / І. І. Митрофанов // Політика в сфері боротьби зі злочинністю : матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 1–2 березня 2013 року). – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. – С. 129–133.

13. Митрофанов І. І. Поняття кримінально-правової та особливості цивільно-правової відповідальності / І. І. Митрофанов // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 20-річчю Національної академії правових наук (м. Одеса, 1 листопада 2013 року). – Одеса : Фенікс, 2013. – С. 117–121.

14. Митрофанов І. І. Уголовная ответственность – форма существования уголовно-правовых средств воздействия / И. И. Митрофанов // Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування: матеріали всеукраїнської науково практичної конференції (м. Одеса, 7 лютого 2014 року). – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 41–44.

15. Митрофанов І. І. Кримінально-правове забезпечення чи кримінальна відповідальність за конкретний злочин / І. І. Митрофанов // Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції : зб. матеріалів міжнар. науково-практичної конференції (м. Харків, 23 травня 2014 р.). – Том 1. – Х. : ХНУВС, 2014. – С. 101–106.

16. Митрофанов І. І. Взаємозв'язок доктрини і кримінально-правового вчення про механізм реалізації кримінальної відповідальності / І. І. Митрофанов // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 9–10 жовтня 2014 р.). – Х. : Вид-во «Право», 2014. – С. 365–369.

17. Митрофанов І. І. Матеріальне та процесуальне кримінальне право у механізмі реалізації кримінальної відповідальності / І. І. Митрофанов // Сучасна наука – пенітенціарній практиці : зб. матеріалів II міжнар. науково-практичної конференції (м. Київ, 4 грудня 2014 року). – К. : Ін-т крим.-вик. служби ; Київський регіональний центр НАПрН України, 2014. – С. 125–128.

18. Митрофанов І. І. Бойова обстановка чи обстановка бою: що мав на увазі законодавець? / І. І. Митрофанов // Актуальні проблеми кримінального права та

кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 травня 2015 р.). – Х. : ХНУВС, 2015. – С. 48–50.

19. Митрофанов І. І. Проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності: науковий, законодавчий та правозастосовний аспекти / І. І. Митрофанов // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (8–9 жовтня 2015 року, м. Харків). – Х. : Вид-во «Право», 2015. – С. 167–171.

20. Митрофанов І. І. Актуальні проблеми механізму кримінально-правового регулювання / І. І. Митрофанов // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (19 травня 2016 року). – Х. : ХНУВС, 2016. – С. 67–68.

21. Митрофанов І. І. Спеціальна конфіскація у системі кримінально-правових засобів впливу / І. І. Митрофанов // Протидія злочинності в Україні: кримінально-правові та кримінологічні аспекти : матер. всеукр. наук.-практ. семінару (м. Миколаїв, 26 травн. 2016 р.) ; упоряд. д.ю.н., доц. Є. О. Письменський. – Миколаїв : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2016. – С. 117–121.

22. Митрофанов І. І. Розуміння соціального призначення кримінального права через механізм реалізації його норм / І. І. Митрофанов // Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (12–13 жовтня 2016 року, м. Харків). – Х. : Вид-во «Право», 2016. – С. 137–142.

### ***Підручники, навчальні посібники:***

1. Митрофанов І. І. Злочини проти довкілля : навчальний посібник / І. І. Митрофанов. – Кременчук : Вид. ПП Щербатих О.В., 2009. – 100 с.

2. Митрофанов І. І. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник / І. І. Митрофанов. – Кременчук : Видавець «ПП Щербатих О. В.», 2009. – 632 с.

3. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. / І. І. Митрофанов ; Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. – Одеса : Фенікс, 2015. – 576 с.

## **АНОТАЦІЇ**

**Митрофанов І. І. Теоретичні засади механізму реалізації кримінальної відповідальності.** – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2017.

Дисертація є першим в Україні комплексним та системним дослідженням теоретичних засад механізму реалізації кримінальної відповідальності, пов'язаних як із статичним, так і динамічним станами такої реалізації. Розглядається сутність,

мета та форми реалізації кримінальної відповідальності осіб, які визнані винними у вчиненні кримінальних правопорушень. Уперше визначається поняття механізму реалізації кримінальної відповідальності та надається його комплексна характеристика, що має враховуватися при застосуванні та вдосконаленні чинних норм закону про кримінальну відповідальність, а також розробленні та прийнятті нових норм кримінального права. Доводиться, що розглядуваний механізм складається з блоку, що забезпечує встановлення та початок реалізації такої відповідальності, блоку правовідносин, блоку засобів кримінально-правового впливу, за допомогою яких реалізується кримінальна відповідальність, і блоку індивідуального правового регулювання, що приєднується до попередніх блоків за необхідності. Обґрунтовується, що механізм реалізації кримінальної відповідальності має слугувати виконанню завдань ЗУпКВ і захисту прав та інтересів особи (в т.ч. числі потерпілого від кримінально-протиправного діяння), суспільства, держави та людства від кримінально-караних деліктів.

*Ключові слова:* кримінальна відповідальність, кримінально-правові відносини, механізм реалізації кримінальної відповідальності, кримінально-правові засоби впливу, кримінально-правове регулювання.

**Митрофанов И. И. Теоретические основы механизма реализации уголовной ответственности. – На правах рукописи.**

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2017.

Исследование является комплексной и системной разработкой теоретических основ механизма реализации уголовной ответственности, который должен служить выполнению задач УК Украины и защите прав и интересов личности (в том числе пострадавшего от уголовного правонарушения), общества и государства от преступных посягательств. Дано понятие такого механизма как системы правовых элементов, которые закономерно принимают участие во внедрении содержания нормы уголовного права в поведение участников регулируемых общественных отношений для достижения указанного в ней результата, а также применения уголовно-правового средства воздействия, через которое реализуется уголовная ответственность для достижения ее цели и выполнение задач УК, к лицу, признанному виновным в совершении уголовного правонарушения. Рассматриваемый механизм состоит из блока, обеспечивающего реализацию такой ответственности (нормативное регулирование уголовной ответственности), блока восстановительных и обеспечивающих правоотношений, блока уголовно-правовых средств воздействия на лиц, признанных виновными в совершении уголовных правонарушений, и блока индивидуального правового регулирования, который присоединяется к предыдущим блокам при возникновении такой необходимости. Предложенная структура механизма реализации ответственности в уголовном праве определила алгоритм исследования. Определены две формы реализации уголовной ответственности: 1) уголовная ответственность, не связанная с назначением виновному наказания и, следовательно, не предусматривающая судимости;

2) уголовная ответственность, связанная с назначением наказания и судимостью. Видами реализации уголовной ответственности являются: 1) применение назначенного наказания; 2) назначение наказания с одновременным освобождением от его отбывания с испытанием; 3) безусловное неприменение назначенного наказания в связи с истечением сроков давности исполнения обвинительного приговора; 4) освобождение от наказания в связи с утратой лицом, совершившим преступление, общественной опасности; 5) освобождение от наказания с применением в отношении несовершеннолетних принудительных мер воспитательного характера. Определяются цели реализации уголовной ответственности.

Акцентируется внимание на том, что нормативное регулирование установления и начала реализации уголовной ответственности должно включать норму уголовного права и юридические факты. При этом юридические факты определяются как предусмотренные нормами права конкретные жизненные обстоятельства (события, действия, состояния), являющиеся основанием для наступления определенных юридических последствий. Большей частью это возникновение, изменение или прекращение правовых отношений. Понятие юридического факта включает два основных момента: 1) наличие явлений действительности – событий, действий или состояний (материальный момент); 2) их предусмотренность в нормах уголовного права как оснований правовых последствий (юридический момент).

Рассматривается сущность и структура материальных, процессуальных и исполнительных уголовно-правовых отношений. Правоотношения исследуются не только как единственный формат реализации норм уголовного права, но и уголовной ответственности лица, признанного виновным в совершении уголовного правонарушения. Делается акцент на том, что правоотношения являются средством индивидуального воздействия на поведение людей и своеобразным инструментом перевода общих моделей общественно-полезного поведения в плоскость конкретных проявлений поведения, то есть субъективных прав и юридических обязанностей для субъектов уголовного права. Представление о действии механизма реализации уголовной ответственности по схеме: юридический факт – индивидуальное уголовно-правовое регулирование – уголовно-правовые отношения – норма уголовного права – средства реализации уголовной ответственности – материальные и исполнительные уголовно-правовые отношения, позволило сделать вывод о центральном месте в нем системы правовых отношений.

Освещены вопросы индивидуального правового регулирования в уголовном праве. Выделены особенности предмета и пределов такого регулирования. Определяется акт применения норм, устанавливающих наказание как официальное решение по конкретному уголовному делу, индивидуализирующее права и обязанности сторон восстановительных уголовных правоотношений и содержащее государственно-властное веление о применении средств государственно-принудительной формы реализации уголовной ответственности, направленное на индивидуальное правовое регулирование общественных отношений, которое может быть опротестовано в строго определенном процессуальным уголовным законом порядке.

Исследуется сущность уголовно-правовых средств воздействия и делается вывод о том, что под уголовно-правовыми средствами следует понимать систему специально предусмотренных и четко регламентированных УК определенных способов вмешательства суда, Президента Украины (при помиловании) и Верховного Совета Украины (при амнистии) в поведение лиц, совершивших уголовные правонарушения, с целью восстановления социальной справедливости, исправления, в том числе путем изменения отягощений для этих лиц, а также предотвращение совершения ими новых уголовных правонарушений. Система уголовно-правовых средств воздействия на лиц, совершивших преступления, включает в себя: 1) поощрительные нормы законодательства об уголовной ответственности; 2) наказание; 3) принудительные меры медицинского характера и принудительное лечение; 4) судимость; 5) средства уголовно-правового характера, применяемые к юридическим лицам.

*Ключевые слова:* уголовная ответственность, уголовно-правовые отношения, механизм реализации уголовной ответственности, уголовно-правовые средства воздействия, уголовно-правовое регулирование.

**Mytrofanov I. I. The theoretical basis of the mechanism of criminal responsibility of realization.** – *Published as manuscript.*

Thesis for a degree of Doctor of Law, Speciality 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2017.

The study is the first in Ukraine complex and systematic theoretical development of the theoretical basis of the mechanism of criminal responsibility of realization, associated with the static and the dynamic states of this realization. It has been studied the nature, purpose and forms of realization of responsibility of individuals found guilty of criminal offences. For the first time it has been defined the concept of the mechanism of criminal responsibility realization and it has been given its complex characteristics which can be included in the application and improvement of the existing provisions of the law on criminal responsibility as well as the development and adoption of new penal laws. It is proved that the mechanism consists of the unit which provides the origination for the implementation of such responsibility, unit of legal relationship, unit of measures of criminal-legal influence by means of which criminal responsibility can be implemented, and individual unit of legal regulation which is joined to the previous units if necessary. It has been grounded that the mechanism of criminal and legal responsibility realization can serve the tasks of the Criminal Code of Ukraine and protect the rights and interests of individuals (including the victim of the crime), society, state and mankind from criminal encroachments.

*Key words:* criminal responsibility, criminal and legal relations, the mechanism of criminal responsibility of realization, criminal legal measures of influence, criminal and legal regulation.

Підписано до друку 12.05.2017 р. Папір офсетний. Друк офсетний.  
Формат 60х84/16. Умов. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.  
Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач  
Харківський національний університет внутрішніх справ,  
пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.

Друкарня Харківського національного університету внутрішніх справ  
61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27.